

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	2
FƏSİL I DÖVLƏTİN REGIONAL SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	7
1.1. Dövlətin regional siyasətinin formalaşmasının konseptual əsasları	7
1.2. Regional siyasətin inkişafının tənzimlənməsinin xarakterik cəhətləri	15
1.3. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinin mexanizmlərinin prinsipləri və başlıca istiqamətləri	23
FƏSİL II AZƏRBAYCANDA REGIONAL İNKİŞAFIN GZİT TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ	32
2.1 Azərbaycanca sosial-iqtisadi inkişafın müərrir vəziyyətinin təhlili və dəyərլəndirilməsi	32
2.2. Dövlətin regional siyasətinin rellaşdırılmasının normativ-hüquqi və qanunvericilik bazası	41
2.3. Regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət proqramları, onların xarakterik cəhətləri və nəticələri	48
FƏSİL MÜASİR DÖVRDƏ DÖVLƏTİN REGIONAL III. SİYASƏTİNİN REALLAŞMASI MEXANİZMLƏRİ TƏMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ	58
3.1. Dövlətin regional siyasətinin reallaşması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi prioritetləri	58
3.2. Regional inkişafın milli iqtisadiyyatın inkişaf perspektivliyi: strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri kontekstində	68
NƏTİCƏ	76
ƏDƏBİYYAT	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının davamlı və dinamik inkişafını təmin edən ən əsas faktorlardan biri regionların balanslı və proporsional sosial iqtisadi inkişafına nail olunmasıdır. Beynəlxalq təcrübədə də, hər bir ölkənin sisteməlik, davamlı və balanslı şəkildə inkişaf etməsini müəyyən edən ən vacib göstəricilərdən biri ölkə regionların iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsi hesab edilir. Regionların davamlı iqtisadi və sosial inkişafının təmin olunması bilavasitə dövlətin yerinə yetirdiyi milli iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi çıxış edən regional iqtisadi siyasətdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Hal-hazırda beynəlxalq təcrübədə dövlətin regional siyasəti dövlətlə ölkə regionları və regionların öz aralarında iqtisadi əlaqələrini göstərməklə ümumilikdə ölkə miqyasında və regional miqyasda ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının idarə edilməsi fəaliyyəti kimi qəbul olunur. Bundan əlavə, dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətlə regional iqtisadi siyasət öz məntiqinə görə bir-birini qarşılıqlı şəkildə tamamlamalıdır. Dövlətin iqtisadi siyasəti iqtisadi və sosial inkişafın əsas məqsədlərinə çatmaq yolunda meydana gələn problemlərin həll edilməsinə, respublikanın və onun hər hansı bir regionunun rifahının təmin edilməsinə istiqamətlənirsə, dövlətin regional siyasəti ölkə regionlarının iqtisadi və sosial inkişafının səmərəli idarə edilməsinə dəstək verməlidir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən məlumdur ki, regionların iqtisadi inkişafını təmin etmədən ölkə iqtisadiyyatını möhkəmləndirmək, həmçinin məhsuldar qüvvələri inkişaf etdirmək mümkün deyildir. Müasir iqtisadi şəraitdə dövlətin regional siyasətinin reallaşdırılması və regional inkişafın dayaqlarının formalaşdırılması ölkə iqtisadiyyatının müsbət və balanslaşdırılmış inkişafını təmin etməyin əsas istiqamətlərindən biridir.

Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin yekun məqsədi əhalinin sosial rifahının artırılmasını təmin etməkdir. Əhalinin sosial durumu ölkə iqtisadiyyatının inkişafının və verimliliyinin əsas müəyyən edən amildir. Ölkənin iqtisadi potensialı nə qədər çox olarsa sosial səmərəlilik və həyat səviyyəsi üçün maddi imkanlar bir o

qədər də yuxarı olur. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksələn xətlə inkişaf etməsi iqtisadi artıma təsir göstərir, əmək verimliliyini yüksəldir, ümumi milli gəlirin, ümumi daxili məhsulun yüksəlməsinə şərait yaradır. Ölkə iqtisadiyyatının sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması birinci növbədə tənzimləyici mexanizmlərin bazanın təkmilləşdirilməsini tələb edir. Beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, idarəetmə və inkişaf tədbirlərinin öncədən qəbul olunmuş, müasir şəraiti qeydə alan və elmi və praktiki cəhətdən hərtərəfli əsaslandırılmış dövlət proqramlarının və normativ sənədlərin tələbləri əsasında həyata keçirilməsi uzunmüddətli və daha uğurlu nəticələrin əldə olunmasına zəmin formalaşdırır. Bu səbəbdən də regional inkişaf sferasında dövlət tənzimləməsinin, başqa sözlə iqtisadi konyuktura dövlətin mümkün müdaxiləsinin vacibliyini qeyd edir. Regionların sosial-iqtisadi təmin olunmasının dövlət tənzimlənməsi sistemində əsas hissəsini təşkil edən məqsədli dövlət proqramlarının önəmi xüsusi vurğulanmalıdır. Ötən illərdə dövlət tərəfindən regionların sosial-iqtisadi inkişafına istiqamətlənmiş çoxsaylı dövlət proqramları hazırlanmış və hal-hazırda da həyata keçirilir ki, həmin dövlət proqramları da regional iqtisadi inkişafa inkişafa istiqamətlənmiş iqtisadi siyasətin əsasını təşkil edir. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları işlənilib hazırlanarkən xarici bazara daha çox rəqabətədavamlı əmtəə və xidmətlər çıxarılması, əhalinin sosial rifahının artırılması, ölkə daxilində istehsal edilən məhsullar hesabına daxili tələbin ödənilməsi səviyyəsinin artırılması, regionların iqtisadi potensialından optimal istifadə, iqtisadiyyatın ölkədaxili sahə və ərazi strukturunun inkişaf etməsi ön plana çıxarılır. 2004-cü ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” çərçivəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi nəticəsində ölkə regionlarının iqtisadi imkanları hərəkətə dövryyəyə cəlb edilmiş, regionlardakı əmək resursları hərəkətə gətirilmişdir. Başqa sözlə, ölkənin dayanıqlı və tarazlı inkişafına istiqamətləndirilmiş proqramların icra olunmasına başlanılması ilə ölkəmizdə regional sosial-iqtisadi inkişafın əsası qoyulmuş, regionlarda iqtisadi fəallıq əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Bu proqramın davamı olaraq

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icra olunması ölkədəki makroiqtisadi durumun inkişaf etməsində xüsusi rol oynamaqla, sosial-iqtisadi təmin edilməsində, sahibkarlıq sferasının canlanmasında, yeni təsərrüfat obyektlərinin və iş yerlərinin formalaşmasında, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin bir qədər də artırılmasında, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasında və əhəlinin sosial durumunun yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. 2004-2008-ci illəri və 2009-2013-cü illəri əhatə edən regional inkişaf proqramları çərçivəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi nəticəsində regionların sosial-iqtisadi inkişafı bir qədər də sürətlənmişdir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasına başlanılması ilə ölkənin və ayrı-ayrılıqda regionların inkişafında yeni mərhələnin başlanılmasına rəvac vermişdir.

Dissertasiya işinin predmetini dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsində sosial-iqtisadi inkişafə əlaqədar meydana gələn iqtisadi münasibətlər sistemində tənzimləmə vasitəsi və mexanizmi kimi Dövlət Proqramlarının önəmi, yeri və rolunun müəyyən olunması və Strateji Yol Xəritələrinin strateji hədəflərinin regional miqyasda həyata keçirilməsi aspektləri təşkil edir.

Dissertasiya işinin obyektini isə dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsində regionların təsərrüfat kompleksləri, iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə regionların sosial - iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar digər məsələlər təşkil edir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını dövlətin regional siyasəti və regionların sosial-iqtisadi inkişafının vacibliyi, regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və əsası kimi Dövlət Proqramlarının, qəbul edilən Strateji Yol Xəritələrinin zəruriliyi ilə bağlı iqtisadçı alimlərin müxtəlif iqtisadi fəaliyyət istiqamətləri üzrə apardıqları tədqiqatlar təşkil edir. Tədqiqatda kompleks təhlil, müqayisəli təhlil, proqram-məqsədli yanaşma, məntiqi yanaşma, tarixi yanaşma, statistik metodlar tətbiq olunmuşdur.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun, Mərkəzi Bankın statistik materialları və illik hesabatları, qanun və normativ-hüquqi aktlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları, Prezidentin sərəncam və fərmanları, eləcə də ölkədə fəaliyyət göstərən müxtəlif iri şirkətlərin verdiyi informasiyalar və hesabatları təşkil edir.

Dissertasiya işinin məqsədi dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsinin dövlət mexanizminin qiymətləndirilməsini aparmaq, ayrı-ayrılıqda regionların iqtisadi və sosial potensialından optimal istifadə mexanizminin və iqtisadi və sosial inkişafın təmin olunmasının elmi əsası kimi Dövlət Proqramların, Strateji Yol Xəritələrinin əhəmiyyəti və rolunu müəyyən etmək və bu yöndə nəzəri və praktiki təkliflər işləyib hazırlamaq, regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasının dövlət mexanizminin və regionların inkişafının hazırkı vəziyyətinin təhlilini həyata keçirmək, bu yöndə aparılan iqtisadi siyasətin xarakterik cəhətlərini müəyyən etməkdir.

Qeyd edilənlərlə əlaqədar, dissertasiya işində aşağıda müəyyənləşdirilən konkret vəzifələrin reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur:

- dövlətin regional siyasətinin reallaşdırılması mexanizmlərini araşdırmaq, regionların davamlı sosial iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin xarakterik cəhətlərini tədqiq etmək;
- regionların iqtisadi və sosial inkişafının təmin edilməsinin dövlət mexanizminin əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən olunması və Azərbaycanla analoji inkişaf strukturuna malik olan ölkələrdə regionların iqtisadi inkişafı problemlərinin metodoloji məsələləri araşdırmaq;
- dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsinin nəzəri və praktik məsələlərinin öyrənilməsi və regional davamlı sosial-iqtisadi inkişafa dair nəzəri yanaşmaları araşdırmaq və müqayisəli təhlil aparmaq;

- Azərbaycanda regionların iqtisadi və sosial inkişafının təmin edilməsinin hüquqi təminatı məsələlərini araşdırmaq;
- Azərbaycanda regionların iqtisadi və sosial inkişafının tənzimlənməsinin əsası kimi Dövlət Proqramlarının və Strateji Yol Xəritələrinin tutduğu yeri müəyyən etmək;
- Dövlət Proqramlarının icra olunmasının yekunlarını təhlil etmək və əldə edilən nəticələrinin səmərəliliyini qiymətləndirmək.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Tədqiqatdan əldə olunan nəticələr onun elmi yeniliyini aşağıdakı elementlər ilə xarakterizə edir:

- Regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında və tənzimlənməsi mexanizmində Dövlət Proqramlarının rolu və Strateji Yol Xəritələrinin zəruriliyi nəzəri və praktiki baxımdan əsaslandırılmış, regionları gələcək dövrdəki inkişafında da Dövlət Proqramlarının və Strateji Yol Xəritələrinin hədəf və prioritetlərinin yerinə yetirilməsi müəyyən edilmişdir;
- Regionların gələcək dövrdə də davamlı inkişafını təmin edəcək, inkişaf etmiş ölkələrin də təcrübəsində mövcud olan Regional İnkişaf Agentliklərinin yaradılmasının üstünlükləri qeyd edilmişdir;
- ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində və ölkənin sosial - iqtisadi inkişafının tənzimlənməsində dövlət tənzimlənmə mexanizminin əhəmiyyəti sübut olunmuşdur;
- qloballaşma prosesləri fonunda ölkə regionların iqtisadi və sosial inkişafını müəyyən edən amillər qiymətləndirilməklə mövcud problemlər üzə çıxarılmış və təhlil edilmişdir;
- dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsi şərtləri postneft dövrü baxımından araşdırılmışdır;
- kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına müstəsna təsiri təhlil edilmiş və bu istiqamətdə qəbul edilmiş Strateji Yol Xəritəsinin əhəmiyyəti qeyd edilmişdir.

FƏSİL I DÖVLƏTİN REGIONAL SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Dövlətin regional siyasətinin formalaşmasının konseptual əsasları

Müxtəlif səpkili ədəbiyyatlarda “region” məfhumuna verilmiş çox müxtəlif təriflərə rast gəlmək mümkündür. Buna misal olaraq, E.B.Alayevin verdiyi tərifə əsasən region səmərəli ixtisaslaşmaya sahib ərazi-istehsal kompleksidir. N.N.Nekrasovun fikrincə isə region dedikdə ölkə ərazisinin hər hansı bir təbii iqlimə və təbii ehtiyatlar kompleksi əsasında birləşmiş istehsal güclərinin məxsusi istiqamətinə müvafiq olaraq mövcud və perspektiv maddi-texniki əsasa, istehsal və sosial infrastruktura sahib böyük bir hissəsi anlaşılr. P.Ceyms və C.Martin bu haqda yazırlar ki, “adətən region dedikdə əsasında ərazinin müəyyən bircinsliliyi ilə seçilən, ancaq dəqiq hüdudlara sahib olmayan bir hissəsi anlaşılr”. Şimali Karolina universitetinin professoru Vufter bu haqda qeyd edir ki: “Rayon – hüdudları içərisində təbii və iqtisadi faktorlar iqtisadi, sosial struktur homogenliyi formalaşdırmış olduğu ərazi hissəsidir”. Beynəlxalq miqyasda regionlarla əlaqədar N.M.Mejeviç vurğulayır ki, hər hansı bir ittifaqda təmsil olunan dövlətlərin region adlandırılması üçün aşağıda verilən amillərin və ya bu amillərin bir qisminin mövcud olması gərəkdir [16, səh35]:

- tarixi birlik;
- bir-birinə analoji olan iqtisadi quruluş;
- sadəcə bu qrupa məxsus olan maddi və mənəvi mədəniyyət xüsusiyyətləri;
- dövlətlərin ərazilərinin coğrafi uyğunluğu və ya birliyi;
- qlobal və ya regional birliklərdə birgə iş.

Məlumdur ki, hər bir ölkənin dinamik, sistemli və balanslı inkişaf etməsini xarakterizə edən ən vacib göstəricilərdən biri də ölkə regionların inkişaf tempi hesab edilir. SSRİ dövründə müxtəlif illərdə ölkəmizdə regionlar ilə əlaqədar bir sıra proqramlar qəbul edilmiş və həyata keçirilmişdir. Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və dinamik inkişafının təmin olunması bilavasitə gələcəyə

yönəldilmiş regional inkişafı ilə əlaqədardır. Regional kontekstdə iqtisadi balansın təmin edilməsi, həm ümumi qanunauyğunluqlarla bağlı, həm də mövcud məkan və zaman nöqtəyi-nəzərindən özünəməxsus xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsi üçün mövcud olan bazarların qarşılıqlı əlaqələrinin təmin edilməsi üstün mövqe tutur, ancaq ölkə regionları miqyasında mövcud olan bazarlardan sadəcə bir hissəsinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi mümkün olur ki, bu da balanslılığın tədrici xarakter almasına şərait yaradır. Başqa sözlə regionların tarazlı inkişafı mövcud ərazinin malik olduğu və iqtisadi dövriyyəyə daxilolma mümkünlüyü səviyyəsindən asılı olaraq mərhələli şəkildə pillə-pillə formalaşmaq imkanına əldə edəcək. Bununla da dayanıqlı inkişafın regional cəhətlərinin aşkarlanmasına şərait formalaşdıracaq. İqtisadi inkişafın hazırkı vəziyyəti ilə bağlı regionların tarazlı inkişafının təmin edilməsində onun mənafe və ziddiyyətlərini göstərən sistem daxili amillərinin formalaşmasına daha da çox diqqət ayrılması zəruriliyi meydana çıxır. Eyni zamanda regionlarda iqtisadi sistemin sahə strukturunun yaranması istehsal-investisiya strukturunun iqtisadi artım tempinə olan təsirinin müəyyən olunması regionların bərabər inkişafın davamlı xarakter almasına şərait formalaşdıracaq.

İstənilən ölkənin iqtisadi sisteminin inkişaf etməsi onun vəziyyətinə təsir edən əsas struktur elementlərinin inkişaf meylləri ilə müəyyən olunur. Bu struktur elementlərinə əmək və təbii potensialı, texnoloji inkişaf, istehsalın həcmi və quruluşu, əmək prosesinin ictimai və ərazi təşkili, regionların inkişafının tarixi xarakteri aiddir. Sonda isə onlar ərazi-istehsal amillərini təmsil edir, subyektiv və obyektiv amillərə ayrılır.

Ərazi istehsal amilləri əhəmiyyətlik dərəcəsinə uyğun şəkildə qruplaşdırılır və dəyərləndirilir. Qruplaşdırma zamanı təbii, iqtisadi, demoqrafik, sosial amillər də fərqləndirilir. Amillərin tərkibi problemlərin həll olunma səviyyəsindən asılı olur. Bazar iqtisadi sisteminin xarakterik cəhətləri əsasında fəaliyyət göstərən iqtisadi və sosial sistemin transformasiyası, çoxukladlı iqtisadi sistemin yaranması, nəzərdən keçirilən amillərin strukturunu və nisbətlərin rolunu dəyişdirir. Ərazi-

məkan amillərinin iqtisadi məzmunu nəqliyyat, resurs, əmək xərcləri ilə bağlıdır ki, bu amillər də mənfəətə və iqtisadi fəaliyyətin faydalılığına təsir göstərir.

Ölkə regionlarının kompleks şəkildə inkişafı, onun əhalisinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaqdan, bu əhalinin məskunlaşmasını təşkil etməkdən və regionun təbii potensialından mənafeələrin tarazlığı nöqteyi-nəzərindən istifadə olunmasından ibarətdir. Regional bazar ümumilikdə açıq iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olmaqla, əmtəə-xidmət, maliyyə və digər resurslara tələb və təklifinin yaranması və istifadə edilməsinə ən optimal yolların aşkarlanmasını özündə birləşdirir. Regionların inkişaf xüsusiyyətlərə region əhalisinin tələbat sistemi, maddi və mənəvi resurslara təklifin yaranması, əhalinin alıcılıq qabiliyyətini müəyyənləşdirən gəlirlər və sahibkarlıq fəaliyyəti hesabına tələbatının ödənilmə səviyyəsi, həmçinin də regionda sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, ixrac və idxalın əmtəə tələbi və təklifinin yaranmasında əhəmiyyəti, eləcə də əhalinin demoqrafik xüsusiyyətləri aiddir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkələrin və onların regionlarının iqtisadi sisteminin qeyd etdiyimiz amillərdən asılı olmağı sübuta ehtiyacı yoxdur. Bu səbəblə də iqtisadi proqramların və layihələrin həyata keçirilməsində dövlət iqtisadiyyatı və idarəetmə sistemini tənzimlənməsi optimallığını təmin edən mühüm ərazi amilləri qəbul edilmiş və hal-hazırda da istifadə edilir [13].

Sosial-iqtisadi inkişafın regional əsaslarının daha da ətraflı şəkildə tədqiq edilməsinin vacibliyi nisbətən son dövrlərdə ortaya çıxmış və hal-hazırda da bu istiqamətdəki tədqiqatların ən dinamik amillərindən biri hesab olunan regional inkişaf nəzəriyyələri və konsepsiyaları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Regional inkişaf nəzəriyyələrinin əsas məqsədi – regionlarda olan inkişaf problemlərinin həll edilməsi üçün kompleks mexanizmlər hazırlamaqdan, bəzi hallarda, müxtəlif regionların inkişaf səviyyələrinin bir-birinə yaxınlaşması, iqtisadi səmərəli istehsal komplekslərinin formalaşdırılması, istehsalın və əhalinin rəşional məskunlaşdırılması, regionların daxili potensialından səmərəli şəkildə istifadə məsələlərinin həllinə metodoloji dəstək verməkdən ibarətdir. Müxtəlif

ədəbiyyatlarda regional inkişafı əlaqədar araşdırmaların üç mühüm istiqaməti kimi aşağıdakı nəzəriyyələrin olduğu qeyd edilir:

- regionların istehsal istiqaməti üzrə ixtisaslaşmasını müəyyən edən nəzəriyyələr;
- regionlarda istehsalın yerləşdirilməsi cəhətləri müəyyən edən nəzəriyyələr;
- regional inkişafın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi nəzəriyyələri.

Regionlarda sosial-iqtisadi siyasətin, davamlı inkişaf konsepsiyasının, strateji yol xəritələrinin əsas məqsəd və vəzifələri müəyyən olunarkən respublika iqtisadiyyatının və hər bir regionun ayrı-ayrılıqda mövcud durumu, sosial vəziyyəti, iqtisadiyyatın stabilləşməsi kontekstində bazar əsaslı təsərrüfat növlərinin inkişafı səviyyəsinə görə regionlar arasında böyük fərq, xarici kapitalın, elmi-texniki və kadr potensialının, yüksək texnologiyanın axınının sürətlənməsindən asılı olmayaraq dövlət müxtəlif regionların tələbatlarının fəqliliyinin hələ də mövcud olmağını nəzərə alaraq bununla əlaqədar müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini gələcək dövlət proqramlarında, investisiya layihələrində də nəzərdə saxlamalıdır. Bu cür vəziyyətdə dövlətin səmərəli regional siyasətinin formalaşdırılmasında iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin təsir gücünün artırılması üçün aşağıdakılar yerinə yetirilməlidir:

- regionların öz özünü təmin etmə və iqtisadi müstəqillik həddi müəyyən edilməli, maliyyə durumuna görə donor və asılı regionlar üçün müxtəlif inkişaf konsepsiyası hazırlanmalı;
- regionda dövlət mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların öz aralarında və bu müəssisələrlə özəl müəssisələr arasında münasibətlər sahəsində dövlət tənzimlənməsindən istifadə edilməsinin konseptual əsaslarını elmi nöqtəyindən nəzərdən əsaslandırmaqla tənzimlənməsi və idarə edilməsi sistemini işləyib hazırlamaq;
- maddi, maliyyə, elmi-texniki və kadr ehtiyatların inkişaf səviyyəsi nisbətən aşağı olan, təbii-iqlim vəziyyəti yaxşı olmayan depressiv iqtisadi rayonlar

müəyyən olunmaqla onlara dövlət tərəfindən xüsusi sosial-iqtisadi diqqət ayrılmalıdır;

- ölkənin bütün iqtisadi və inzibati regionlarının öz daxili istehsal, elmi-texniki və kadr ehtiyatlarından optimal istifadə etməsi imkanları müəyyənləşdirilməli, mövcud olan problemlər aşkar edilməli və konkret regionların iqtisadiyyatlarının stabilləşməsi və inkişaf proqnozları, strateji, indiqativ plan və məqsədli dövlət proqramları tərtib edilməlidir;

- regional investisiya, maliyyə, vergi, qiymət və kredit siyasətinin konseptual əsaslarını işləyib hazırlamaqla onlar arasında əlaqəni nəzərə alaraq qarşılıqlı şəkildə yerinə yetirilməlidir; dövlət regional təsərrüfat komplekslərinin inkişaf etməsi,

- azad iqtisadi zonaların yaranmasının mümkünlüyünü təyin etməklə bu sahədə dövlət siyasətini həyata keçirmək;

- təbii ehtiyatlardan optimal istifadə və ekoloji təhlükəsizlik üzrə regional tədbirlər planını reallaşdırmaq;

- vergi, kredit, amortizasiya xərcləri tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiq edilməsindən əvvəl onların hansı nəticələr verəcəyini müəyyənləşdirilməli və zərurət yarandıqda iqtisadi əlverişli mühiti yaratmaq lazımdır;

- regionun profilindən asılı olaraq müəyyən iqtisadi sektorlar üçün kadrların hazırlanması və bölüşdürülməsi, regional məşğulluq sisteminin elmi cəhətdən əsaslandırılması siyasətini reallaşdırmaq.

Dövlət regional siyasəti həyata keçirərkən qeyd edilən məsələlərin həll edilməsində hər bir regionun ayrı-ayrılıqda xarakterik cəhətlərini nəzərə almaqla ümumilikdə bütün ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına nail olmuş və ölkənin qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyasında dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinə və ümumxalq mənafeyinə xidmət etmiş olar.

Hal-hazırda dünyada davam edən qloballaşma prosesləri ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının, həmçinin də onun regionlarının inkişafına şərait yaradır. Ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının inkişaf etməsinə, onun davamlı xarakter

almasına, neft və qeyri-neft amilləri əsasında təkmilləşdirilməsi məsələlərinə dair son dövrlərdə ölkəmizdə müəyyən nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən araşdırmalar həyata keçirilmişdir. Ancaq konkret şəkildə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının müvazinətli xarakter almasının regional nöqteyi-nəzərdən əsaslandırılmış araşdırmaların aparılmasına böyük zərurət formalaşır. Regionların iqtisadi inkişaf məsələsi iqtisadi ədəbiyyatlara daxil olan dövrdən indiyədək regionların kompleks şəkildə inkişaf etdirilməsi və onun tənzimlənməsi ilə əlaqədar müxtəlif yanaşmalar meydana çıxmışdır. Bu müxtəliflik əsasən regional fərqliliklər, onların səbəbləri və həll edilməsi istiqamətləri ilə əlaqədar olmuşdur.

Regionların iqtisadi inkişaf məsələsi iqtisadi ədəbiyyatlara daxil olan dövrdən indiyədək regionların kompleks şəkildə inkişaf etdirilməsi və onun tənzimlənməsi ilə əlaqədar müxtəlif yanaşmalar meydana çıxmışdır. Bu müxtəliflik əsasən regional fərqliliklər, onların səbəbləri və həll edilməsi istiqamətləri ilə əlaqədar olmuşdur. Regionlararası inkişaf disproporsionallığına müxtəlif yanaşmalarda, əsasən aşağıdakı üç istiqaməti göstərmək olar:

1. Birinci istiqamətə görə regionlararası inkişaf disproporsionallığı müəyyən vaxt ərzində azalacaqdır, ona görə ki sosial-iqtisadi inkişaf ölkənin bütün regionlarına bərabər şəkildə yayılacaq və geridə qalmış regionlar da inkişaf edəcəkdir.

2. İkinci yanaşmaya görə hesab edilir ki, bu fərqlilik iqtisadi inkişafın zəif olduğu ölkələrdə yavaş-yavaş artacaq, inkişaf etmiş ölkələrdə isə getdikcə azalacaqdır.

3. Üçüncü yanaşmaya əsasən hesab olunur ki, regionlararası inkişaf disproporsionallığı dövlət tənzimlənməsinin məhdud olduğu ölkələrdə daha da artacaqdır. Ancaq göstərmək lazımdır ki, regionlararası kəskin disproporsionallıq zərərli xarici və daxili miqrasiya, urbanizasiya, hədsiz səviyyədə infrastruktur yüklənməsi, ekoloji çirklilik, hətta regional ayrımcılıq kimi problemlərlə sonlanır ki, bunun da ümumilikdə ölkə üçün fəsadları çox böyük olur. Qeyd edilənlərlə bərabər, ən vacib məsələ ondan ibarətdir ki, ölkələrin hazırki hüquq müxanizmləri

ölkənin bütün vətəndaşlarının hüquq bərabərliyini təmin etməyə çalışdığı halda, regional bərabərsizliklər iki vacib istiqamətdə bu prinsipi pozur [42 , səh 11].

İqtisadi hüquqlar. Ölkənin müxtəlif regionlarında vətəndaşlar istər işlə təmin edilmə, istərsə də eyni işə görə eyni əmək haqqı almaq hüquqlarını eyni formada həyata keçirə bilmirlər.

Sosial hüquqlar. Bu prinsip, ölkənin müxtəlif regionlarda yaşayan vətəndaşların səhiyyə, təhsil və mədəni xidmətlərdən eyni səviyyədə istifadə edə bilməmələri anlaşılr.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin regionların sosial-iqtisadi inkişafını tənzimlənməsi məsələsinin zəruriliyi artıq bütün inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən qəbul olunmuşdur. Regional siyaəti tənzimləmək üçün regional siyasət nəzəriyyələri və bu nəzəriyyələr tərəfindən regional siyasət modelləri irəli sürülmüşdür. Bunları nəzəriyyələri ümumiləşdirərək iki istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

Balanslı regional inkişaf nəzəriyyələri: Balanslı regional inkişaf nəzəriyyələri iqtisadi inkişafın istər fəaliyyət sahələri, istərsə də regional kontekstdə kompleks olmasını müdafiə edirlər və iddia edirlər ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin bu nöqtəyə gəlməsində regionlararası disproporsional inkişafı tarazlı inkişafa çevirmək bacarıqları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Nəzəriyyələrin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət tənzimlənməsi azad bazar təklidə bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq bacarığına malik deyil, əksinə olaraq bərabərsizlikləri dərinləşdirir, bu səbəbdən bir-birini tamamlayan formada dövlətin regionların iqtisadi inkişafı tənzimləməsinə ehtiyac vardır. Bu halda əsas tənzimlənmə aləti də planlaşdırma qəbul olunur. Əsas balanslı regional inkişaf modelləri aşağıda göstərilənlərdir:

Rosenştein-Rodan modeli: Soyuq müharibə dövründə Avropa ölkələrində iqtisadi inkişafın təmin edilməsi çərçivəsində P. N. Rosenştein - Rodan tərəfindən irəli sürülmüşdür. O, Şərqi Avropa regionunda iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün iki istiqamət istiqamətə əhəmiyyət verirdi. Birinci istiqamət əmək

potensialının çox olduğu ərazilərdən digər iqtisadi ehtiyatlarının çox olduğu regionlara əhali miqrasiyasını stimullaşdırmaq, ikinci istiqamət isə kapital qoyuluşunun geri qalmış regionlara istiqamətləndirilməsindən ibarət idi. Birinci istiqamətin ictimai balansı pozacağından müəyyən fəsadlar törədəcəyini qeyd edən Rodan ikinci istiqamətə daha çox üstünlük verir və onu sənayeləşmə modeli adlandırırdı. Bu model tamamlayıcı istehsal-investisiya fəaliyyətinə söykənir. Tamamlayıcı investisiya – hər hansı bir istehsal subyektinin aldığı əmtələri istehsal edən istehsal vahidi tamamlayıcı istehsal adlanır və buna edilən investisiyalar da tamamlayıcı investisiyalardır. Tamamlayıcı investisiya sistemli və planlı şəkildə yerinə yetirilməsi xüsusi iqtisadi təsirə sahibdir və bu cür investisiyalar yeni investisiya qoyuluşları üçün əlverişli zəmin formalaşdıracaqdır. Rodanın fikrincə bu prinsipə söykənərək dövlət təşəbbüsü ilə təməl istehsal-infrastruktur sahələri formalaşdırılmalıdır [40, səh 21]

Ölkədə makroiqtisadi səviyyədə iqtisadi siyasət necə reallaşdırılsa, dövlətin regional siyasəti də ona müvafiq olaraq yerinə yetirilir. Digər bir deyişlə, makroiqtisadi aspektdən qarşıya duran məqsədlər, region miqyasda da prioritet kimi qarşıya qoyulur və həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, regionlar iqtisadi fəaliyyət sahələri, müəssisə və təşkilatlar, dövlət və bələdiyyə orqanları arasında, bununla yanaşı bu qurumların öz daxilində ayrı-ayrı maraq və mənafeələrin cəmləşdiyi bir ərazidir, bu zaman dövlətin regional siyasətinin işlənilib hazırlanması və yerinə yetirilməsinin, eyni zamanda da regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasının zəruriliyi və mürəkkəbliyi aydın olar. Buna görə də ölkədə həyata keçirilən makroiqtisadi siyasətinin digər istiqamətlərinə nəzərən regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsi daha mürəkkəb prosesdir. Məhz bu səbəbdən dövlətin regional siyasətinin yerinə yetirilməsinə həm çoxlu sayda ölkə makroiqtisadi amillər, həm də regionların təbii şəraitindən və iqtisadi potensialından qaynaqlanan amillər təsir göstərir. Bu nöqteyi-nəzərdən, ölkədə həyata keçirilən makroiqtisadi siyasətin uğurlu nəticəyə nail olmağı dövlətin regional siyasətinin düzgün həyata keçirilməsindən çox asılıdır.

1.2. Regional siyasətin inkişafının tənzimlənməsinin xarakterik cəhətləri

Hal-hazırda beynəlxalq təcrübədə dövlətin regional siyasəti dövlətlə regionlar və regionların öz aralarında mövcud olan iqtisadi və münasibətləri tənzimləyən və dövlət maraq və mənafeləri nəzərdə tutulmaqla hər bir regionda sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin artırılmasına istiqamətlənmiş planlaşdırılmış fəaliyyət kimi qəbul olunur. Bununla bərabər, dövlətin regional siyasəti ölkənin makroiqtisadi səviyyədə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilir. Beynəlxalq təcrübədə dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsinə ayrı-ayrı metodoloji yanaşmaların fərqliliyi müxtəlif ölkələrin tarixi ənənələri və inkişaf xüsusiyyətlərinə, iqtisadi və idarəetmə mexanizmlərinin xarakterik xüsusiyyətlərinə, ümumilikdə və regional miqyasda təbii-iqtisadi resurslarına və inkişaf səviyyələrinə, ölkələrarası regional və global integrasiya proseslərində iştirak səviyyələrinə və s. xüsusiyyətlərə görə bir-birindən fərqlənməsi ilə izah olunur.

Dövlətin regional siyasəti ilə əlaqədar tədqiqatlarda “region” anlayışının dəqiq müəyyən edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Region anlayışının daha dəqiq təsvirini vermək üçün bu məsələ ilə bağlı bir sıra iqtisadçı alimlərin baxışları ilə tanış olmaq vacibdir. M. S. Perloffun fikrincə region şəhərdən böyük, ancaq ölkənin ümumi səthindən kiçik və bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malik olan ölkə ərazisidir. Region, onu xarakterizə edən oxşar iqtisadi, fiziki və sosial əsaslara, eyni idarəetməyə və problemlərə malikdir [36, səh 5]. Fransız iqtisadçısı Pierre Bouchet’ə görə, region eynicinsli davranış sahəsidir. Tarixi formasiyalar sənayeləşmə, tələb və təklif qarşısında müəyyən bir davranışı ilə çıxış edir. Regionlar isə özünütəminetmə xarakterinə sahibdir və onun hüdudları əmtəə və xidmətlərin digər regionlardan satın alınmağa başlandığı yerlərdə müəyyən olunur. Azərbaycan iqtisadçıları M. M. Mahmudov və İ. M. Mahmudova isə iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən region dedikdə, ərazisində ictimai istehsalın oxşar element və komponentləri yerləşən və inkişafda olan ərazi başa düşüldüyünü qeyd edirlər [13, səh 6]. Türkiyə Respublikası Dövlət Planlama Təşkilatı isə nizamnaməsində qeyd

edilir ki: “Region şəhərdən böyük, ölkədən kiçik, idarəetmə sərhədləri dövlətin idarəetmə vahidi sərhədlərilə təyin olunan, lakin qarşılıqlı təsir nöqtəyi-nəzərindən bu sərhədlərdən kənara çıxan, mərkəzindən idarə edilən, demokratik iştirakprinsipinə söykənən idarəetmə və büdcəyə malik olan idarəetmə və ya tənzimləmə vahididir”[27].

Qeyd edilənlərdən məlum olduğu kimi yanaşmalar bir-birinə çox oxşardır, müxtəlifliklər isə yalnız bu məfhumdan istifadəetmə məqsədlərinin və dövlətlərin idarəetmə quruluşlarının müxtəlif olmasından yaranır.

Region anlayışının dəqiq müəyyənləşdirilməsi və onun təsnifləşdirilməsi ilk növbədə iqtisadi siyasət nöqtəyi-nəzərindən əhəmiyyət kəsb edir, lakin bu, yerinə yetiriləcək siyasətin xarakterik cəhətlərini təyin etməyi və ən əsası, regionlara fərqli şəkildə yanaşmanı mümkün edir. Ancaq region məfhumunun təyin olunması və o təsnif edilərkən, aşağıdakı məqamları da qeyd etmək zəruridir[38, səh19]:

Region məfhumu zamana görə nisbilik təşkil edir. Ona görə ki, zaman keçdikcə müəyyənləşdirilmiş zaman ölçüsünün dəyişməsi, anlayışı da dəyişdirir.

Region məfhumu qoyulmuş problemə görə nisbilik təşkil edir. Məsələn, kənd təsərrüfatı sektorunda mövcud olan problemi həll etmək üçün müəyyən edilən regionla, hər hansı bir sosial problemi həll etmək üçün seçilən region müxtəlif ola bilər.

Region məfhumu miqyas nöqtəyi-nəzərindən nisbilik təşkil edir. Buna misal olaraq qeyd etmək olar ki, üç inzibati rayon bir region qəbul olunduğu kimi, daha az və ya çox sayda inzibati rayon da bir region kimi qəbul oluna bilər.

Regional siyasət nöqtəyi-nəzərindən həyata keçirilən regional təsnifat isə bir sıra oxşar xüsusiyyətlərə malik ola bilər:

1. Fiziki elementlər və təbii resurslar;
2. Regionları iqtisadi inkişaf səviyyəsi;
3. Əhali və sosial vəziyyət;
4. Şəhərsalma fəaliyyəti;
5. Regional araşdırmalarda istifadə edilən metod və texnologiyalar və.s.

6. Regionların tarixi, ədəbi və sosial-mədəni elementləri;

Dövlətin regional siyasəti nöqtəyi-nəzərindən regionlaşdırma prosesində “regionların sərhədlərinin müəyyən olunması” da xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Region sərhədlərinin dəqiq təyin edilməsi üçün ilkin olaraq regionların yuxarıda qeyd edilən xarakterik cəhətlərinin yüksək səviyyədə təhlil olunması tələb edilir. Bu məsələ ilk dəfə fransız alimi F. Perroux tərəfindən qeyd edilmiş, yekun olaraq da 1961-cı il Bellagio konfransında dəqiq müəyyələşdirilmişdir. Bu məqsədlə konfransda üç növ region anlayışı qəbul olunmuşdur:

Homogen region. Bu, regionların sosial, iqtisadi və başqa xarakterlərindən birinin və ya bir neçəsinin eynicinsliyinə-homogenliyinə əsaslanır. Məsələn, sənaye regionları, aqrar regionlar və.s.

Qütbləşmiş region. Müəyyən edilmiş mərkəz və onun ətrafında, onunla iqtisadi və sosial nöqtəyi-nəzərdən sıx şəkildə bağlı olan ərazilərdən ibarətdir. Bu mərkəz əhalisinin say etibarilə çoxluğu, infrastruktur, məşğulluq, ticarət, elm və mədəniyyətin yüksək səviyyədə inkişafı ilə müəyyən edilir.

Planlaşdırılmış region. Dövlətin regional siyasətinin yerinə yetirilməsi nöqtəyi-nəzərindən müəyyən edilən ərazilərdir. Bu növün başlıca xüsusiyyəti vahid planlaşdırmaya və planlaşdırma nöqtəyi-nəzərindən vahid idarəetməyə söykənir.

Ölkə regionların yuxarıda qeyd edilən formada təsnifləşdirilməsi əsasən statik çərçivədədir. Ancaq dövlətin iqtisadi siyasəti nöqtəyi-nəzərindən dinamik təsnifləşdirməyə də ehtiyac duyulur ki, bu da əsasən regionların iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə yerinə yetirilir:

İnkişaf etmiş regionlar. Bu tip regionlar ölkənin makroiqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə müəyyən edilir. Belə ki, hər nəfərə düşən gəlir səviyyəsi və onun artım səviyyəsi ölkə üzrə təyin edilmiş orta göstəricilərdən yuxarı olan regionlar buraya daxil edilir. Bu regionların ümumi xüsusiyyətləri aşağıda verilənlərdir:

- Səhiyyə xidmətləri əhalinin tələblərinə lazımi dərəcədə cavab verir;
- İnfrastruktur imkanları zəruri həcmdədir;

- Təbii artım aşağı səviyyədədir;
- Sosial və mədəni xidmətlər dinamikliyi ilə seçilir;
- Əhalisinin ümumi təhsil səviyyəsi yüksək səviyyədədir;
- İstehsal və investisiya fəaliyyətləri dinami şəkildə inkişafdadır;
- Əhlinin böyük əksəriyyəti yüksək həyat standartlarına sahibdir;
- Region gəlirlərinin böyük bir hissəsi sənaye və xidmətlər sektorundan təmin olunur;

- Bu regionlara digər regionlardan əhali miqrasiyası yüksək həcmdədir;
- Digər regionlardan işçi qüvvəsi və xammal idxal etməklə bərabər, onlara emal məhsulları və texnologiya ixrac edir və.s.

Zəif inkişaf etmiş regionlar. İnkişaf imkanlarından məhrum olmuş, iqtisadi baxımdan üstünlüyə malik olmayan regionlardır. Bu cür regionlar hər nəfərə düşən gəlir səviyyəsi və onun artım tempi nöqteyi-nəzərindən digər regionlardan geri qalır. Kənd təsərrüfatı iqtisadi sferada hakim mövqedə olmaqla, məşğulluq, investisiya ilə təminat cəhətdən çox aşağı səviyyədədir. Yekunda sosial-mədəni aspektdən də digər regionlardan geri qalan bu regionlar inkişaf etmiş regionların tam əksi olan xarakterik cəhətlərə malikdir.

İnkişaf potensialı olan regionlar. Hər nəfərə düşən gəlir səviyyəsi ölkənin orta göstəricisindən aşağı olsa da, artım tempi nöqteyi-nəzərindən yüksək göstəriciyə malikdirlər. Bu regionlarda istehsal-investisiya prosesləri zaman keçdikcə genişlənir, yeni istehsal əraziləri mənimsənilərək inkişaf edir. Ancaq ümumi inkişaf nöqteyi-nəzərindən zəif inkişaf etmiş regionlardan yüksək, inkişaf etmiş regionlardan isə aşağı mövqedə dururlar.

Regionlararası qeyri-bərabər inkişafın əsas səbəbləri

Ölkə regionları arasında, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, inkişaf fərqlərinin formalaşmasının bir sıra tarixi, təbii-iqtisadi və sosial-mədəni səbəbləri ola bilər ki, bunları da aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Təbii-coğrafi bərabərsizliklər. Bu bərabərsizliklər birbaşa olaraq təbii ehtiyatlar və fiziki mühitlə bağlıdır. Əlverişli hava, su və quru nəqliyyatı üzərində yerləşən, zəngin faydalı qazıntı yataqlarının mövcud olduğu regionlar bu imkanların mövcud olmadığı regionlarla müqayisədə daha çox inkişaf potensialına sahibdir.

İqtisadi-funksional bərabərsizliklər. Bu disproporsionallıq, eyni istehsal amilinin ayrı-ayrı regionlarda fərqli rentabellik və məhsuldarlığa malik olmasından və istehsal amillərinin bu regionlar arasında bərabər olmayan bölgüsündən irəli gəlir. Bununla bərabər, regionda hər hansı bir istehsal amilinin mövcud olmaması və ya məhdud miqdarda olması da istehsalın optimal şəkildə yerinə yetirilməsinə maneə törədə bilər [9, s.33].

Sosial-mədəni bərabərsizliklər. Bu amil, birbaşa olaraq insan kapitalının inkişafı ilə əlaqədar məsələdir. Başqa sözlə, insanların davranışları, sahib olduqları dəyərlər sistemi, təhsil səviyyəsi, fiziki sağlamlılıqları arasındakı ümumi fərqlər də regionlar arasındakı disproporsional inkişafın səbəbləri sırasındadır.

Qeyd edilənlərdən də məlum olduğu kimi, dövlətin regional siyasətinin yerinə yetirilməsində ən faydalı və vacib siyasət aləti kimi regional planlaşdırma təqdim edilir. Digər bir dəyişlə, regional planlaşdırma dünya ölkələrində regionların iqtisadi, sosial və fiziki ümumiləşdirilməsi alətidir. Regional planların milli planlarla müqayisədə aşağıdakı əsas üstün cəhətləri mövcuddur:

- Regional planlar lokal məlumatları milli plan və proqramlara ötürmə vasitəsidir;
- Regional planlar milli plan və proqramların regionlarda həyata keçirilmə vasitəsidir;
- Regional planlar milli planlardan fərqli olaraq daha çox fiziki durumu özündə birləşdirir;
- Şəhər və rayonların öz planlaşdırma qərarlarının əlaqələndirilməsinə şərait yaradır və s.

Regional inkişaf planlarının tərtib edilməsi isə çox ciddi elmi texnologiyaların tətbiq edilməsini qarşıya qoyur. İqtisadi əsasla söykənən müqayisəli xərclər təhlili, input-output təhlili, multiplikator təhlili, kompleks regional təhlili və regional ekonometrik modellərin qurulması bu qəbildən əsas texnologiyalar hesab edilir.

Dövlətin regional siyasəti nöqtəyi-nəzərindən vacib instusional-hüquqi məsələlərdən biri də regional siyasətlərin, regional inkişaf planlarının tərtib edilməsi və yerinə yetirilməsinin effektivliyini təminat altına alacaq optimal idarəetmə infrastrukturu və mexanizmlərinin formalaşdırılmasıdır. Bu nöqtəyi-nəzərdən beynəlxalq təcrübədə iki əsas yanaşmanın meydana çıxdığını müşahidə etmək olar:

Mərkəzləşdirilmiş idarəetmə yanaşması. Bu yanaşmada regional siyasət mərkəzləşdirilmiş bir dövlət qurumu tərəfindən həyata keçirilir və regional qurumlar da əsasən icraedici rolunda çıxış edirlər. Bu yanaşma əsasən zəif inkişaf etmiş və keçid ölkələrində hakim mövqedədir.

Əks-mərkəzləşdirilmiş idarəetmə yanaşması. Bu yanaşmada isə regional siyasətin əsas istiqamətləri dövlətin mərkəzi bir qurumu tərəfindən verilsə də, bunun müxtəlif regionlar üzrə əsas istiqamətləri regional qurumlar tərəfindən müəyyən edilir və yerinə yetirilir. ABŞ və inkişaf etmiş ölkələrdə, eyni zamanda bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu yanaşma rəhbər tutulur.

Birinci yanaşmada idarəetmə mexanizmi də əsasən klassik şəkildə, yəni mərkəzi qurum və regional şöbələri formasındadır. İkinci yanaşmada isə daha optimal çalışan regional qurumların yaradılmasına üstünlük verilir ki, bunların da hal-hazırda ən geniş inkişaf etmiş nümunəsi regional inkişaf agentlikləridir (development agency).

Regional İnkişaf Agentlikləri iqtisadi və ya inzibati rayonlar səviyyəsində formalaşdırılan, region əhalisini malik olduğu ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmələri istiqamətində stimullaşdıran, regionda fəaliyyət göstərən müxtəlif statuslu qurumlar arasında koordinasiya formalaşdıraraq ehtiyatlardan səmərəli istifadə

olunmasını təmin edən, regionun layihələndirmə potensialını yüksəldən, tərəfdaşlara yüksək keyfiyyətli xidmət və problemləri həlletmə yolları xidmətləri göstərən qurumlardır.

Regionların inkişafı çoxölçülü və çoxbaxışlı prosesdir. Bu prosesə, adətən ayrı-ayrı iqtisadi və sosial mənafeələrin məcmuu baxımından nəzər yetirilir. Ümumilikdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişaf prosesi aşağıdakı baxışları özündə təcəssüm etdirir [27]:

- istehsalın və gəlirlərin artması;
- ictimai şüurda baş verən inkişaf və dəyişikliklər;
- cəmiyyətin institusional, sosial və inzibati strukturlarında baş verən inkişaf və dəyişikliklər;
- adətlərdə və ənənələrdə dəyişikliklər.

Müasir dövrdə bir sıra dünya dövlətlərinin və onların regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının əsas məqsədi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Bu səbəbdən də sosial-iqtisadi inkişaf prosesi üç tərkib elementini özündə əks etdirir:

- əhalinin gəlirlərinin yüksəltmək, səhiyyə və təhsil səviyyəsini yaxşılaşdırmaq;
- insan ləyaqətinə hörmət etməyə istiqamətlənmiş siyasi, iqtisadi, sosial və institusional sistemin yaranması nəticəsində insanların özünəhərmətinin artmasına imkan yaradan şərait hazırlamaq;
- əhalinin azadlıq, eləcə də iqtisadi azadlıq səviyyəsini artırmaq.

Azərbaycan regionlarının kompleks şəkildə inkişafı, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsini artırılmasına, bu əhalinin yerləşməsinə təmin etməkdən və regionların təbii ehtiyatlarından iqtisadi maraqların təmin edilməsi nöqtəyi-nəzərdən istifadə olunmasından ibarətdir. Regional bazar ümumilikdə ölkənin iqtisadi sisteminin tərkib hissəsi olub, əmtəə-xidmət, maliyyə və başqa ehtiyatlara tələb və təklifinin yaradılması və istifadə edilməsinə ən optimal yollarının tapılmasını əhatə edir. Ölkə regionlarının əsas xüsusiyyətlərinə region əhalisinin tələbat sistemi, maddi və mənəvi nemətlərə təklifin yaranması, əhalinin alıcılıq qabiliyyətini

müəyyənləşdirən gəlirlər və sahibkarlıq fəaliyyəti hesabına tələbinin ödənilmə səviyyəsi, bununla yanaşı regionlarda istehsal və sosial infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi, ixrac və idxalın əmtəə tələb və təklifiinin yaranmasında əhəmiyyəti, eləcə də region əhalisinin demoqrafik göstəriciləri aiddir.

Ölkə regionlarının inkişafının hər bir sferasında böhranın aradan qaldırılması bilavasitə iqtisadi fəallıq dərəcəsi ilə bağlıdır. Sosial inkişaf nisbətən müstəqil anlayış olmasına baxmayaraq, müəyyən səviyyədə iqtisadi inkişaf dərəcəsindən asılı olan resurs imkanlarına görə də müəyyənləşdirilir. Bu səbəbdən də sadəcə iqtisadi fəallığı yüksəltməklə regionların həyatında bir sıra irəliləyişlərə nail olmaq və əhalinin həyat standartlarını yüksəltmək olar ki, bu da yekunda sosial- iqtisadi inkişafa nail olmağa şərait yaradır.

Makroiqtisadi səviyyədə iqtisadi inkişafın təmin edilməsində, regional idarələrin əsas məqsədlərini aşağıdakı göstərmək olar:

- iqtisadi aktivliyi tənzimləmək;
- işgüzar aktivliyi inkişaf etdirmək üçün regionların iqtisadi həyatında optimal şərait formalaşdırmaq;
- regional qurumlar ilə biznes subyektlərinin bilavasitə əməkdaşlığı.

Regionların iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə beynəlxalq amil xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, ölkənin beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi nə qədər intensiv olarsa, bu da bilavasitə regionların sosial iqtisadi inkişafına da bir o qədər çox şərait yaradacaqdır. Regionlara beynəlxalq investisiyaların cəlb olunmasını, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və beynəlxalq ticarətin dəstəyi ümumilikdə iqtisadi inkişafın təmin edilməsində rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə regionlarında dövlət tərəfindən reallaşdırılan sosial-iqtisadi siyasətin əsas məqsədi – bütün regionların mövcud iqtisadi potensialından səmərəli şəkildə istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, istehsal ilə məşğul olan müəssisələrin fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının həvəsləndirilməsinə, sosial

yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əhalinin həyat standartlarının qaldırılmasına, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusən də cavan kadrların işlə təmin edilməsinin yüksəldilməsinə və bununla da ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsinə şərait yaratmaqdır. Ölkənin müəyyən edilmiş strateji hədəflərindən asılı olaraq regionlarda cari və gələcək inkişafı təmin edən məqsədli proqramların həyata keçirilməsi qeyri-müəyyənliyə səbəb olacaq faktorların ardıcıl şəkildə aradan qalxmasına şərait yarada bilər. Bəllidir ki, regionların müxtəlif coğrafi mövqeyə, iqlimə, təbii resurslara malik olmağı onların iqtisadi həyatında fərqliliklərin yaranmasına səbəb olur. Bu səbəbdən də regionlar sahib olduğu iqtisadi imkanlardan optimal şəkildə istifadə etməklə regionlarda istehsal olunan ümumi daxili məhsulun artırılmasına şərait yaratmalıdır. Regionların bərabərsəviyyəli inkişafını təmin etmək üçün birinci mərhələdə verilən subsidiyalar, yardımlar və güzəştlərin məbləği sonrakı mərhələlərdə tədricən azaldılmaqla, onların gəlir formalaşdırıcı vasitəyə çevrilməsini reallaşdırmaq zəruridir.

1.3. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinin mexanizmlərinin prinsipləri və başlıca istiqamətləri

Qeyd etdiyimiz kimi regionların bərabər şəkildə inkişafı sadəcə müasir dövrdə deyil, SSRİ dövründə mövcud olan problemlərdəndir. Regionlararası bərabər inkişaf ölkədə davamlı inkişafa nail olmağın məsələsinin əsas tərkib hissəsi olmuşdur və iqtisadi inkişafın reallaşdırılması vasitəsi kimi məhz 1960-cı illərdə ortaya çıxmış, 70-80-cı illərdən daha intensiv və davamlı şəkildə alınıb.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1960-cı illərdə beynəlxalq müstəvidə kapitalizm və sosializm iqtisadi sistemi arasında kəskin mübarizə mövcud idi. Sistemlər arasında olan bu mübarizədən qalib çıxmaq üçün hər iki sistem şərtləri altında fəaliyyət göstərən ölkələrdə təbii ehtiyatlar intensiv şəkildə istifadə edilirdi, ətraf mühitə

böyük həcmdə tullantı atılır və ekologiyaya ziyan vurulurdu. Bununla yanaşı təsərrüfat subyektləri iri şəhərlərdə daha intensiv şəkildə inkişaf edir, kiçik şəhərlərdən iri şəhərlərə əmək qabiliyyətli əhali, xüsusilə də işçi qüvvəsi miqrasiyası baş verirdi. Bunun nəticəsində ölkənin iqtisadi inkişafı məsələsi regionlardakı inkişafdan asılı vəziyyətdə olurdu və regionların iqtisadi inkişaf səviyyəsinin sürətləndirilməsi, regionlararası inkişaf səviyyəsindəki differensasiyanın azaldılması və müəyyən həcmdə inkişaf səviyyəsində balanslılıq yaradılması ümumilikdə ölkənin davamlı inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən faktora çevrildi [19].

Regionlararası bərabər inkişafın zəif inkişaf etmiş regionların təbii, əmək və maliyyə ehtiyatlarının iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsinə şərait yaratmaqla inkişaf etmiş ölkələrdə davamlı iqtisadi inkişafın başlıca mənbəyinə çevrilmişdir və hazırda da regionların bərabərsəviyyəli inkişafı iqtisadi inkişafın əsas yoludur.

İnkişaf səviyyəsinə zəif inkişaf etmiş regionların ucuz əmək ehtiyatları və bir çox hallarda da zəngin təbii resursları, əlverişli coğrafi mövqeyi investorların bu regionlara investisiya qoymasını tələb edir və buna zəmin formalaşdırırdı.

Qeyd edilən məsələ təsərrüfat subyektlərinin optimal şəkildə yerləşməsi, regionların əmək, maddi və maliyyə resurslarından səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, istehsalın inkişaf etməsi və əhəlinin həyat səviyyəsinin artmasının mühüm yolu kimi istiqaməti kimi sovet dövründə də iqtisadçı alimlərin, iqtisadi coğrafiya və başqa elm sahələrinin mütəxəssislərinin diqqətini əhəmiyyətli dərəcədə cəlb etmişdir. Sovetlər dönəmində bu məsələ başlıca olaraq iqtisadi rayonların və ittifaqa daxil olan dövlətlərin iqtisadi inkişaf tendensiyaalarının bir-birinə yaxınlaşması fonunda ifadə edilirdi. Ancaq o dövrdə bu məsələnin həllinə həm nəzəri, həm də əməli baxımdan çətinliklə yol tapılırdı. Bu gün də ölkə regionlarının tarazlı inkişafı məsələsi ölkəmizdə dövlətin regional siyasətinin ədalətliliyini və faydalılığını təmin edən çox vacib faktora çevrilmişdir. Bu da öz növbəsində iqtisadi inkişaf ilə əlaqədar bir sıra məsələlərin həllini həm nəzəri, həm də əməli baxımdan ön plana çıxarmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, regionallararası tarazlı inkişafın mahiyyəti açıqlanmalı, hansı göstəricilərlə ifadə edilməsi və hazırkı Azərbaycan reallığına tətbiq olunması imkanları verilməlidir. Bu zaman iki məsələni xüsusi vurğulamaq lazımdır [17].

Birincisi, regionların inkişaf səviyyəsində formalaşdırılan tarazlıq. Digər bir deyişlə regionlarda ərazinin hər kvadrat kilometrinə və hər nəfərə düşən ÜDM-in, sənaye, kənd təsərrüfatı sektoru üzrə məhsul istehsalının həcmi, həmçinin də əhalinin pul gəlirləri, investisiya qoyuluşu və digər iqtisadi göstəricilərin bir-birinə yaxınlaşması. Bu nöqtəyi-nəzərdən Abşeron iqtisadi rayonu ilə başqa regionlar arasında nəzərə çarpacaq fərqlər var və onların aradan qaldırılmasına orta və uzunmüddətli dövrdə nail olunmalıdır.

İkincisi, inkişaf intensivliyinə görə regionlar arasında formalaşdırılan tarazlıq. Bu, regionların inkişaf səviyyəsində balanslılıq formalaşdırmaq üçün vacib istiqamətdir. Ölkəmizdə hazırda da hər iki istiqamətdə sürətli inkişafa nail olunmasına baxmayaraq regionların inkişafında istər səviyyə, istərsə də sürət baxımından fərqlər mövcuddur. Regionlararası tarazlı inkişaf, inkişaf səviyyəsinə görə nisbətən zəif inkişaf etmiş iqtisadi rayonların inkişafına sürət nöqtəy-nəzərindən diqqət ayrılması, istehsal və xidmət sferasının inkişafında mümkün optimal nisbətlərin gözlənilməsi, regional siyasətdə ədalətlik və faydalılıq prinsipləri arasında əlaqənin düzgün qurulması, yəni ki, dövlətin regional siyasətində hər iki məsələnin nəzərdə saxlanmasını nəzərdə saxlayır.

Regionlararası tarazlı inkişafı anlayışı əslində regionlar arasında inkişaf səviyyəsinə görə yaxınlaşmanı, tarazlaşma və ya qismən bərabərləşmə olmasını göstərir.

Ancaq regionların inkişafı üçün mövcud olan ilkin şərtlər - sosial, iqtisadi, təbii, texniki-texnoloji, investisiya potensialı eyni səviyyədə olmadığı üçün onların inkişaf səviyyələrinin bərabərləşməsini reallaşdırmaq bir sıra çətinliklərlə əlaqədardır. Regionların iqtisadi inkişaf səviyyələrinin bərabərləşdirilməsi dedikdə, yalnız onların inkişaf səviyyəsinin bir-birinə maksimum səviyyədə çatdırılması

başla düşölə bilər. Bazar iqtisadiyyatı dövründə iqtisadi sistemin bütün sektorlarının və regionların vahid mərkəzdən idarə edilməsi mexanizmi məhdud olduğu üçün regionlararası tam bərabərləşmə mümkün olmur. Dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsi ilə regionlararası bərabər inkişaf probleminin həllində uğura nail olmaq olar, ancaq problemin əsaslı, birdəfəlik həllinə nail olmaq demək olar ki, mümkün deyildir. Bu zaman yalnız regionların inkişaf səviyyəsinin mümkün dərəcədə bir birinə yaxınlaşmasını qeyd etmək olar.

Regionların iqtisadi inkişafının əsas prioriteti regionlarda yaşayan əhəlinin həyat səviyyəsinin, davamlı insan inkişafı göstəricilərinin artması və bir-birinə maksimum yaxınlaşması olmalıdır.

Qeyd edilənlərlə bərabər regionların inkişaf səviyyəsinin nisbi mənada bərabərləşməsi sadəcə ayrı-ayrı dövlətlərin ümumi inkişafının səviyyəsinin artırılması, istehsalın faydalılığının yüksəlməsi, davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi mənafeyindən deyil, eyni zamanda da beynəlxalq miqyasda müxtəlif ehtiyatların məhdudlaşması şəraitində iqtisadi inkişafın təmin olunması və yüksək qazanc əldə olunması marağından qaynaqlanır.

Dövlətin regional siyasətində ədalətlik və faydalılıq prinsipinin təmin olunması və regionların inkişaf səviyyəsinin bərabərləşdirilməsini müəyyənləşdirmək üçün aşağıda verilənlər əsas göstəricilər sistemi kimi qəbul oluna bilər [13]:

- Hər nəfərinə düşən ümumi daxili məhsulun səviyyəsi;
- Hər kvadrat kilometrə düşən ümumi daxili məhsulun səviyyəsi;
- Regionda əhəlinin hər nəfərinə düşən ümumi gəlirlərin - əmək haqqı, təqaüd, sosial yardım və s.-nin kəmiyyəti;
- Regionda bütün iqtisadi fəaliyyət növlərinin gəlirlilik səviyyəsi
- Əhəli gəlirləri və pərakəndə məhsul qiymətlər arasında olan nisbətlər.

Müxtəlif illər ərzində bu göstəricilərə yenilərinin əlavə edilməsi halları da mümkündür, ancaq bütün hallarda qeyd edilən bu göstəricilər vacib göstəricilər kimi qüvvədə qalır.

Qeyd edilən göstəricilərdən əlavə yerdə qalan bütün göstəricilər regionların iqtisadi inkişaf səviyyəsi və sürətinin bərabərləşməsinə doğru aparan və bu bərabərləşmənin digər xüsusi cəhətlərini göstərən xüsusi göstəricilərdir. Bunlara da aşağıda verilənləri daxil etmək olar:

- Hər nəfərə düşən sənaye, kənd təsərrüfatı məhsulu və aqrar-sənayedə məhsul istehsalı;
- Real sektorda hər nəfərə istehsal edilən ümumi daxili məhsul;
- Hər kvadrat kilometrə sahəyə düşən kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulu;
- İnfrastruktur sahələrində hər nəfərə görə əldə edilən ümumi daxili məhsulun həcmi;
- Regionlarda hər nəfərə düşən əmtəə dövriyyəsi;
- Hər kvadrat kilometrə və hər nəfərə düşən investisiya qoyuluşu və s.

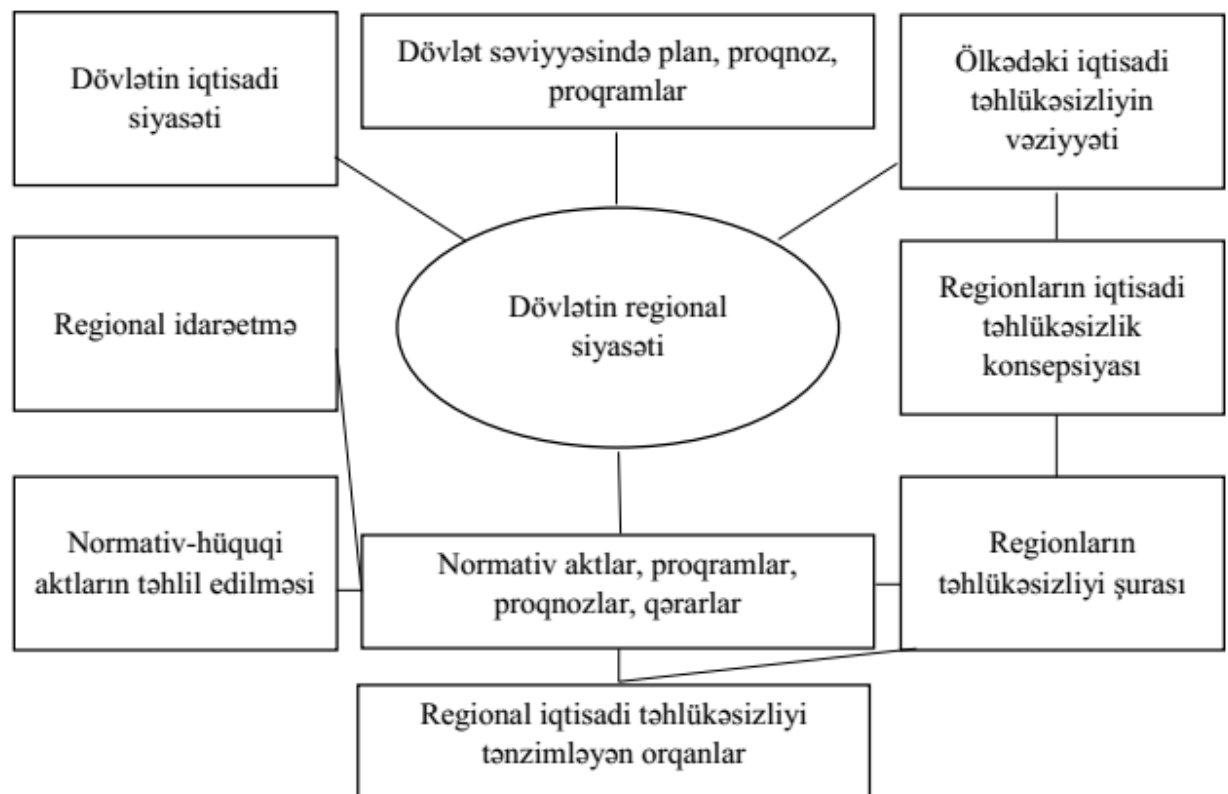
Regionlar özlərinin potensialına, təbii resurslarının strukturuna və çoxnövlüliyinə, məşğulluq səviyyəsinə görə müxtəliflik təşkil edir. İqtisadi, coğrafi və tarixi nöqteyi-nəzərdən iqtisadi rayonları bir-birindən fərqləndirən amillər əsasən aşağıda göstərilənlərdir:

- təbii şəraiti və resurları;
- iqtisadi-coğrafi yerləşməsi;
- regionların ərazi və sahə strukturu;
- əhəlinin məskunlaşması səviyyəsi;
- tarixi inkişaf xüsusiyyətləri.

Regional inkişaf strategiyası və onun həyata keçirilməsi vasitəsi olan dövlətin regional siyasəti əhatə dairəsinə görə müxtəlif regionların ümumi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası və istiqamətlərini – müxtəlif sektorların inkişaf və ya məsələlərin həlli yolları və istiqamətlərini özündə birləşdirir. Dövlətin regional siyasətinin reallaşdırılmasında ədalətlik və səmərəlilik prinsipləri əsas götürülür.

Dövlətin regional siyasətinin məqsədləri kimi isə istehsal və sosial infrastrukturun inkişafı nöqteyi-nəzərindən tarixən formalaşmış olan regional

disproporsiyaların minimuma endirilməsi, keyfiyyətli və rəqabətədavamlı regional məhsul istehsalının həcmnin genişləndirilməsi, regional təminatın yüksəldilməsi, regional ekoloji, iqtisadi və sosial təhlükəsizliyin təmin edilməsi, regiondaxili və regionlararası təzadların və uyğunsuzluqların azaldılması və b. çıxış edir. Dövlətin regional siyasətinin vəzifələri kimi isə regionların dinamik və dayanıqlı inkişafına uyğun zəmin formalaşdırılması, regionların asılılıqların azaldılması istiqamətində işlərin görülməsi, yeni şəhər, qəsəbə və təsərrüfat kompleksləri salınmaqla ərazilərin mənimsənilməsi və inkişaf etməsi, kəndlə şəhər arasında differensasiyanın minimuma endirilməsi, region bazarlarının qarşılıqlı əlaqə və inkişafı nöqteyi-nəzərindən makroiqtisadi sistemin inkişafında yeri və əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi, istehsal müəssisələrinin səmərəli şəkildə yerləşdirilməsi, regionlarda əhalinin işlə təmin olunması və s. qarşıda durur.

Sxem . Dövlətin regional siyasətinin beynəlxalq təcrübədə sxematik təsviri

Bazar iqtisadi münasibətlər sistemində göstərilən tiplər üzrə regionların iqtisadi və sosial inkişafının tənzimlənməsində birbaşa (inzibati) və dolayı

(iqtisadi) metodlardan istifadə edilir.

Regionların iqtisadi və sosial inkişafının tənzimlənməsinə birbaşa metodlara aşağıdakıları aid etmək olar [13]:

- Regionlarda dövlət sifarişləri və kontrakt sistemlərinin həyata keçirilməsi;
- Dövlət əhəmiyyətli regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul olunması;
- Dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə yardımların verilməsi.

Qeyd edilən birbaşa metodlardan başqa dövlət ölkəmizdəki müxtəlif region tipləri iqtisadi metodları da tətbiq edir. Onların təsnifatı aşağıdakı kimidir:

- İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş regionlar üzrə - kredit güzəştlərinin aşağı olması; əmək haqqı siyasətində minimum həddin müəyyən edilməsi; əhalinin ərzaq və mənzil təmin edilməsinə diqqət ayırmaq üçün bu sektorları inkişaf etdirmək.
- Zəif inkişaf etmiş regionlar üzrə - kredit və vergi güzəştlərinin yuxarı olması; əhalini işlə təmin etmək üçün yeni iş yerlərinin açılmasında sahibkarlara xüsusi güzəştlərin edilməsi; əhalinin miqrasiyasının qarşısını almaq məqsədilə inkişaf etmiş regionlarla bu regionlar arasında əmək haqqında yüksəldici əmsalların tətbiq olunması; bu regionlar üzrə xarici və yerli investorlara güzəştlərin və zəmanətlərin verilməsi.
- Depressiv və inkişafdan geri qalmış rayonlar üzrə - azad iqtisadi zonaların formalaşdırılması; dövlət sığorta sisteminin güclü olması; vergidən azadolmalar; xüsusi kreditlərin verilməsi.
- Sərhədboyu rayonlar üzrə - əhalinin sosial müdafiəsini təşkil etmək məqsədilə xüsusi kompensasiyaların tətbiq olunması; aralıq iqtisadi ticarət bazarlarının formalaşdırılması; kredit və vergi güzəştlərinin orta səviyyədə tətbiq olunması; əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi və milli maraqlar çərçivəsində tərbiyələndirilməsi.

İstənilən ölkənin iqtisadi inkişafının stimullaşdırıcı qüvvələrindən biri də

iqtisadi sferada dövlət tənzimlənməsinin təşkil edilməsidir. Belə ki, bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində iqtisadi subyektlərə maksimum sərbəstlik verildiyi bir vaxtda, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi sadəcə müəyyən tənzimləmə alətləri ilə mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, optimal dövlət idarəetməsinin reallaşdırılması, bu sferada mövcud potensialdan tam və ehtiyatla istifadənin, eləcə də bu sahənin dayanıqlı inkişafının təmin olunması birinci növbədə növbədə tənzimləyici normativ-hüquqi bazanın yaradılmasını tələb edir. Normativ-hüquqi baza dedikdə, sadəcə məhdudiyyətlər formalaşdıran aktlar deyil, müəyyən səviyyədə iqtisadi fəaliyyətin norma və standartlarını müəyyən edən istiqamətverici sənədlər də başa düşülür. Beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, idarəetmə və inkişaf tədbirlərinin öncədən qəbul olunmuş, mövcud şəraiti diqqətə alan və elmi nöqtüyi-nəzərdən hərtərəfli şəkildə əsaslandırılmış normativ sənədlərin tələbləri əsasında həyata keçirilməsi uzunmüddətli və daha faydalı nəticələrin əldə olunmasına şərait yaradır. Qeyd edilənlər regional iqtisadiyyad sahəsində dövlət tənzimlənməsinin, başqa sözlə iqtisadi proseslərə dövlətin mümkün müdaxiləsinin zəruriliyini müəyyən edir.

Tədqiqatlardan məlumdur ki, demokratik cəmiyyətlərdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması həm makroiqtisadi, həm də region miqyasında yerinə yetirilir. Regionların iqtisadi və sosial inkişafın tənzimlənməsi regionların iqtisadi həyatını, regionlarda baş verən sosial-iqtisadi proseslər dövlətin məqsədyönlü tənzimlənməsidir. Bununla yanaşı, idarəetmə mexanizmi özü də müəyyən dərəcədə tənzimləyici funksiyaya malik olduğu üçün idarəetmə fəaliyyəti də tənzimləmə fəaliyyətinin elementi kimi qəbul olunur. Başqa sözlə həm idarəetmə, həm də tənzimləmə fəaliyyəti dövlətin regional proseslərə təsir vasitəsidir. Bu təsir vasitəsi ilə dövlət özünün sosial-iqtisadi siyasətini həyata keçirir, eyni zamanda da regional səviyyədə reallaşdırılan tənzimləmə prosesi ölkə iqtisadi sisteminin tənzimlənməsi və idarə olunmasının tərkib elementidir. Həm də təcrübədən məlumdur ki, ölkədə iqtisadi sisteminin optimal şəkildə tənzimlənməsi və idarə edilməsi eyni proseslərin regional səviyyədə həyata keçirilməsi

səviyyəsindən çox asılıdır. Bununla yanaşı, regional inkişafın tənzimlənməsini vacib bir sıra səbəblər mövcuddur ki, bunlar da əsasən bazar münasibətlərinə keçidin öz təbiətindən qaynaqlanır. Tənzimləmə fəaliyyəti bütün ölkələr üçün müəyyən səviyyədə ümumilik təşkil etsə də, regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi hər bir ölkənin öz konkret təbii-coğrafi vəziyyətindən, iqtisadi sistemin ölkə daxilində inkişaf vəziyyəti və məhsuldar qüvvələrin məskunlaşmasından asılı olaraq müxtəlif xarakterə malikdir. Bu səbəbdən də demokratik inkişaf yolunu seçən, bazar iqtisadiyyatına keçid almış ölkələrdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimləməsi məsələlərinə diqqətlə yanaşmalı, bu məsələni vacib edən xarakterik cəhətləri nəzərdə saxlanmalıdır. Çünki, bazar iqtisadi sistemi dövlətin iqtisadi sferanı tənzimləməsinin inkar olunduğu, belə müdaxilələrin sadəcə müəyyən tənzimləyici funksiyalarla həyata keçirilməsini tələb edən bir sistemdir. Bu nöqteyi-nəzərdən həm regional səviyyədə, həm də ölkə miqyasında tənzimləmə sisteminin əlverişli təşkilinin sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edən vacib amillərindən biridir.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, müasir dünya iqtisadi sistemində bazar mexanizmlərinin yaranması məhz dövlət tənzimlənməsinin dəstəyi ilə yerinə yetirilir. Tənzimləmə fəaliyyəti iqtisadi inkişafın uzunmüddətli və daimi amilidir. Bu səbəbdən də bazar iqtisadi münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi və iqtisadi sistemin gələcək davamlı inkişafı nöqteyi-nəzərindən dövlətin tənzimləyici rolu mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən məlumdur ki, müasir şəraitdə tənzimlənmə sisteminin əsas istiqamətlərindən biri də milli bazarın xarici effektlərdən müdafiə edilməsidir. Müxtəlif ölkələrdə tənzimlənmə sisteminin məqsəd və hədəfləri müxtəlif olsa da, ümumi şəkildə, bazar iqtisadi sistemində tənzimlənmə sisteminin ümumi məqsədləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək məqsədəuyğundur:

- məhsul bolluğunu təmin etməklə ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması və bununla da qiymət abitliyinə nail olunması;
- stabil iqtisadi artımın və davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunması;

- əməkqabiliyyətli insanların məşğulluğunun tam və səmərəli həll edilməsi;
- ölkədə istehsal sferalarını inkişaf etdirməklə idxaldan asılılığı minimuma endirmək və ixrac yönümlü sektorların inkişafını stimullaşdırmaq;
- büdcə gəlirlərinin məqsədli, ədalətli və balanslaşdırılmış bölgüsünü təmin etməklə zəif inkişaf etmiş sektor və regionların iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi;

FƏSİL II AZƏRBAYCANDA REGIONAL İNKİŞAFIN GZİTTƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının müərrir vəziyyətinin təhlili və dəyərլəndirilməsi

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı regionların sosial-iqtisadi inkişafı bu sahədə qəbul edilən dövlət programlarına uyğun şəkildə həyata keçirilir. Regionların inkişafı sahəsində, eləcə milli iqtisadiyyatın inkişafına dair əsas sənədlərdən biri də “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri”dir. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri”nin qəbul olunması milli iqtisadi inkişafın və regionların dayanıqlı iqtisadi inkişafı əsasında iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini, inklüzivliyini və sosial rifahın daha da yüksəldilməsinin təmin edəcəkdir. Beynəlxalq çağırışlara cavab verərək investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsi, azad rəqabət mühiti, beynəlxalq bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişaf etməsi nəticəsində ölkəmiz beynəlxalq müstəvidə öz iqtisadi mövqeyini möhkəmləndirəcək və yüksək gəlirə malik olan dövlətlər qrupuna daxil olacaqdır [10].

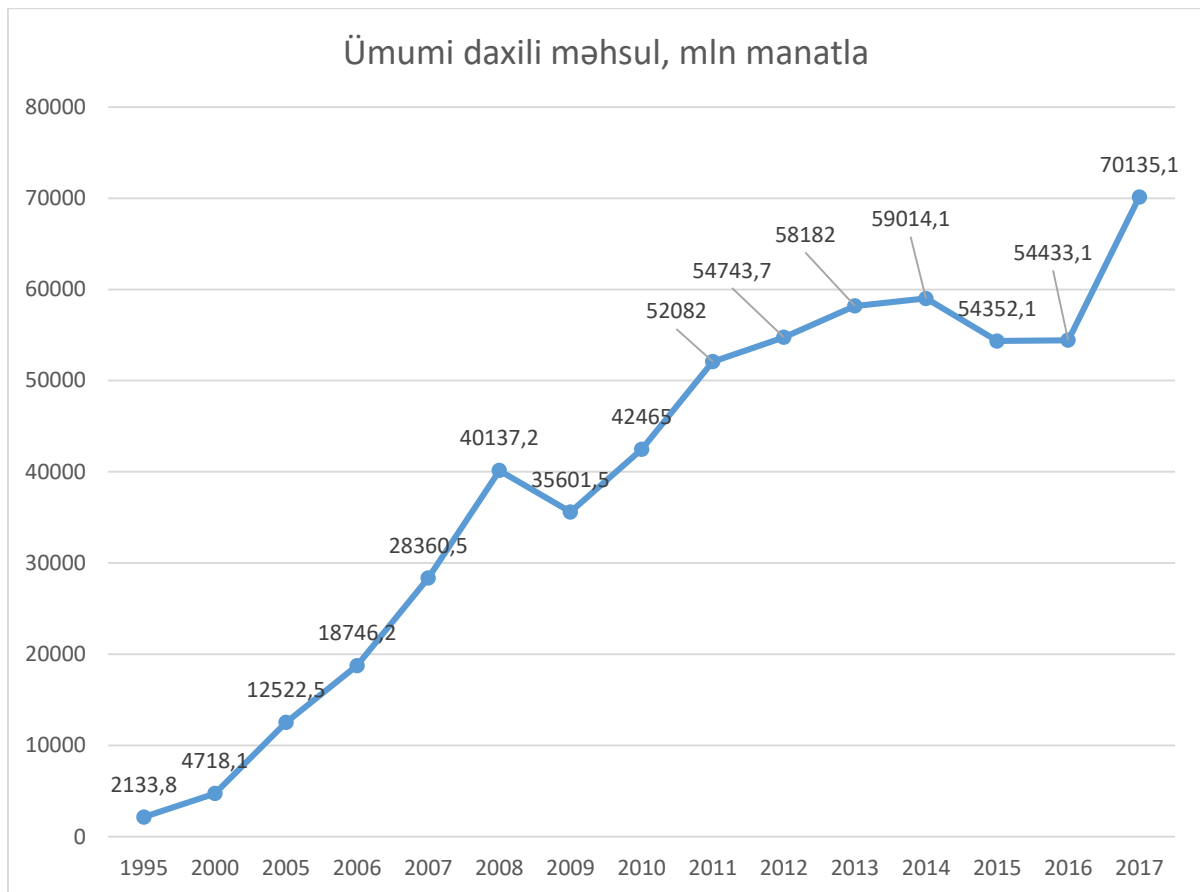
Ölkə iqtisadiyyatı son 10 il müddətində dünyanın ən yüksək iqtisadi artım tempinə malik ölkələrindən biri kimi yadda qalmışdır. Həmin dövr ərzində

respublikamızda reallaşdırılan makroiqtisadi və regional iqtisadi siyasət iqtisadiyyatın miqyasının əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə, əhalinin sosial durumunun artırılmasına, sosial-iqtisadi infrastrukturun bütövlükdə təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2004-2015-ci illəri əhatə edən dövrdə ərzində real ÜDM orta hesabla 10,6 faiz yüksəlmiş, nominal ÜDM isə 7,6 dəfə yüksəlmişdir. Qeyd edilən zaman kəsiyində hər nəfərə düşən ÜDM-in həcmində 6,5 dəfə artım müşahidə olunmuşdur ki, bununla da ölkəmiz dünya ölkələri arasında 134-cü pillədən 79-cu pilləyə yüksəlmiş, əhalinin sosial durumu nəzərə çarpacaq dərəcədə irəliləmiş, yoxsulluq səviyyəsi 11 il müddətində 40,2 faizdən 4,9 faizə qədər düşmüşdür [50].

Əsas Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş neft strategiyasının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi ölkənin neft gəlirlərinin yüksəlməsi ilə müşayiət olunmuş, əldə olunmuş maliyyə potensialı sürətli iqtisadi artımın maliyyələşdirilməsinə zəmin yaratmışdır. 2004-2015-ci illəri əhatə edən dövrdə neft gəlirlərindən istifadə etməklə həyata keçirilmiş iqtisadi artım modeli “aktiv şəkildə əsas kapitala investisiya qoyuluşu” xarakterli olmaqla, dövr üçün qarşıya qoyulmuş strateji hədəflərin həyata keçirilməsinə şərait formalaşdırılmışdır.

Həyata keçirilmiş iqtisadi siyasət ölkəmizin beyməlxalq müstəvidə hər nəfərə düşən milli gəlirin həcminə görə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə şərait yaratmışdır. Dünya Bankının atlas metodologiyasına əsasən təsnifatına görə, ölkəmiz 2004-cü ildə hər nəfərə düşən milli gəlirinin səviyyəsinə görə yoxsul ölkələr qrupuna daxil edilmişdir. Həmin təsnifata görə, Azərbaycan 2005-ci ildə aşağı-orta gəlirli, 2009-cu ildən isə yuxarı-orta gəlirli ölkələr qrupuna aid edilmişdir.

Qrafik 1. Ümumi daxili məhsulun artım dinamikası

Neft gəlirlərinin artdığı dövrdə həyata keçirilmiş iqtisadi artım modeli böyük miqyasda strateji valyuta ehtiyatlarının yaranmasına şərait yaratmışdır ki, bununla da respublika iqtisadiyyatının qarşı-qarşıya qala biləcəyi mümkün təhlükələrin aradan qaldırılmasına, eləcə də gələcək iqtisadi artımın maliyyələşdirilməsi prosesinə mühüm vasitə ola bilər. Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi informasiyaya əsasən, 2004-2010-cu illəri əhatə edən dövrdə iqtisadi inkişafın artım tempi orta hesabla 16,9 faiz olmuşdursa, 2011-2014-cü illərdə bu göstərici 2,7 faiz təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, 2004-2010-cu illərdə respublika iqtisadiyyatına qoyulan investisiya orta hesabla 17,9 faiz, 2011-2014-cü illərdə isə bu göstərici 11,9 faiz olmuşdur. İnvestisiya qoyuluşunun səviyyəsinin 6 faiz enməsinə baxmayaraq, iqtisadi artım tempi 14,2 faiz bəndi aşağı enmişdir. 2004-2014-cü illər ərzində müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmiş iqtisadi artım

modelinin özünün “doyumluluq” həddinə çatması keyfiyyətcə yeni iqtisadi artım yanaşmasına keçidin vacibliyini ortaya çıxarmışdır.

2014-cü ilin sonlarından başlayaraq birjalarda dünya bazarlarında neft və neft məhsullarının qiymətinin kəskin şəkildə aşağı enməsi Azərbaycanın beyməlxalq valyutalarla gəlirlərinin aşağı düşməsi ilə müşahidə edilmişdir ki, bu da son 10 il müddətində həyata keçirilmiş iqtisadi inkişaf modelinin maliyyələşdirilməsi imkanlarını minimuma endirmişdir. Neft gəlirlərinin aşağı düşməsi də öz növbəsində yeni iqtisadi artım modelinə keçidin vacibliyini daha da çox diqtə etmişdir.

Qeyd edilən amillər bir daha sübut edir ki, həyata keçirilmiş iqtisadi artım modeli özünün həyat dövrünü müvəffəqiyyətlə başa vuraraq qarşıda duran hədəflərin əldə olunmasına şərait yaratmışdır. Vurğulamaq lazımdır ki, yeni dövrün ən vacib strateji çağırışı “kapital akkumulyasiyası” əsaslı modeldən “məhsuldarlıq” əsaslı iqtisadi artım modelinə keçidi formalaşdırmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün institusional mühitin keyfiyyətinin daha da artırılması, potensial maliyyələşdirmə mənbələri, biznes mühitinin düzgün diversifikasiyası və ixtisaslaşması, makroiqtisadi və regional siyasətin yeni çağırışlar əsasında təkmilləşdirilməsi, ən əsası isə artıclı şəkildə yüksək ixtisaslı insan kapitalının formalaşdırılması tələb edilir.

Neft gəlirləri ilə həyata keçirilmiş sıçrayışlı iqtisadi artım modeli aktiv şəkildə “kapital akkumulyasiyası” xarakterli olmuş, sonda ölkəmizdə irimiqyaslı və müasir standartlara cavabverən sosial-iqtisadi infrastruktur formalaşdırılmışdır. Ölkəmiz bu dövr ərzində dünyanın ən sürətlə inkişaf edən Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində həyata keçirilmiş “dövlət kapitalizmi” iqtisadi inkişaf modelindən istifadə edilmişdir. “Dövlət kapitalizmi” həyata keçirilən ölkələrdə dövlətin iqtisadi siyasətin ən fəal vasitəsinə fiskal siyasət təşkil etmişdir. Böyükmiqyaslı neft gəlirlərinin dövlət tərəfindən iqtisadi sistemə istiqamətləndirilməsinin başlıca fiskal kanalı rolunda dövlət büdcəsinin investisiya xərcləri çıxışı etmişdir.

Ölkəmizdə 2010-cu ilədək iqtisadi inkişafın əsas təminedicisi amili tarixi neft sektoru olsa da, 2010-2014-cü illərdə iqtisadi inkişafa qeyri-neft sektorlarından da qatqılar olmuşdur. Statistik məlumatlara əsasən, 2014-cü ildə qeyri-neft sektorunda 6,9 faiz, tikinti sektorunda 8,8 faiz, xidmət sektorunda 7,6 faiz artım müşahidə olunmuşdur. Qeyd edilən sektorların ÜDM-dəki hissələrinin təhlil edilməsindən məlum olur ki, təbii resursların 2014-cü ildə iqtisadi artımda payı 37 faiz, ikinci yerdə isə 14 faizlik artım səviyyəsilə tikinti sektoru qərarlaşmışdır [47].

Qeyd etmək lazımdır ki, strateji yol xəritəsində müəssisələrin biznes fəaliyyətinin qitmətləndirilməsində və iqtisadi inkişafın mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsində GZİT (SWOT) təhlilində geniş istifadə olunur. Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycan Respublikası regionlarının GZİT təhlili verilmişdir

<u>Güclü tərəflər</u>	<u>Zəif tərəflər</u>
• Regionlarda makroiqtisadi mühitin sabitləşməsi • İşçi qüvvəsinin bolluğu • Telekommunikasiya infrastrukturunun inkişafı • Həyat boyu təhsil üçün geniş imkanların mövcudluğu • Aşağı əmək xərcləri • Regionlarda ərzaqla özünü təmin etmə səviyyəsinin qənaətbəxş olması	• Sahibkarlıq üçün ilkin kapitalı əldə etməyin çətin olması • Regionlararası nəqliyyat imkanlarının istənilən səviyyədə olmaması • Regional infrastruktur arzu olunan səviyyədə inkişaf etməməsi • Araşdırma və inkişafa dövlətin aşağı dəstək səviyyəsi • İki iqtisadi rayonun işğal altında olması • Təhsil müəssisəsi ilə əmək bazarı arasında uyğun olmayan koordinasiya
<u>İmkanlar</u>	<u>Təhlükələr</u>

• Avropa bazarına çıxış • Elm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq və tədqiqat • Yeni investorların girişi • Xarici şirkətlərin yerli filialların inkişafı • Aşağı vergilər, aşağı xərclərlə regional iqtisadi artıma stimül vermək	• Təbii ehtiyatların tükənmək ehtimalı • Qeyri neft sektoru sahələrinin gəlirliliyinin az olması • Digər ölkəyə ixtisaslı işçi qüvvələrinin buraxılması • İnvestisiyaların istehsal sahələrindən daha çox infrastruktur layihələrə cəlb olunması
--	---

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikası regionlarında növcud iqtisadi vəziyyətin GZİT təhlili (ölkə regionların mövcud iqtisadi vəziyyəti nəzərə alınaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır) [50]

Təhlildən də məlum olur ki, Azərbaycan Respublikası regionlarının yüksək iqtisadi inkişaf səviyyəsinə nail olmaq üçün geniş imkanlar vardır. Belə ki ölkə regionlarının iqtisadi inkişafında əsas güclü tərəflərə makroiqtisadi mühitin sabitliyini, işçi qüvvəsinin bolluğunu, telekommunikasiya infrastrukturunun müəyyən səviyyədə inkişafını, həyat boyu təhsil üçün geniş imkanların mövcudluğunu, aşağı əmək xərclərini, regionların da özünü ərzaqla təmin etmə səviyyəsinin qənaətbəxş səviyyədə olmasını misal göstərmək olar ki, bu da iqtisadi inkişafın önündəki bir sıra əngəlləri aradan qaldırır. Lakin regionlarda iqtisadi inkişafa əngəl törədən bir sıra məqamlar vardır ki, bunların da ən əsası ölkəmizin bir iqtisadi rayonunun tamamilə (Kəlbəcər-Laçın), birinin isə əksər hissəsinin (Yuxarı Qarabağ) işğal faktı ilə üz-üzə qalmasıdır. Belə ki, bu regionların maddi sərvətlərindən istifadə edilməməklə bərabər, bu regionlardan qaçqın və məcburi köçkün düşən soydaşlarımızın digər regionlarda yerləşdirilməsi məsələsi iqtisadi inkişafı özünün maksimal səviyyəsinə çatmağına imkan vermir. Ancaq hal-hazırda ölkə regionlarının ən böyük potensialı bu regionlarda istehsal olunan qeyri-

neft məhsullarının Avropa bazarlarında öz keyfiyyətinə və ekoloji təmizliyinə görə rəqabət qabiliyyətli olmasıdır. Digər bir tərəfdən regionlarda dövlət tərəfindən araşdırma və inkişaf mərkəzlərinin yaradılması inkişafı tətikləyən əsas ünsürlərdən ola bilər. Sahibkarlar üzərində vergi yükünün azaldılması, bu sahədə şəffaflığın artırılması, neqativ halların aradan qaldırılması regional inkişafa geniş töhfələr verə bilər. Baxmayaraq ki, gələcək orta və qısamüddətli dövrdə ölkə regionlarının inkişafı üçün geniş imkanlar vardır, ancaq bu sahədə eyni zamanda bir sıra təhlükələr də mövcuddur. Başqa sözlə, qeyri-neft sektorunun neft sektoruna nisbətən az gəlirli olması və təbii ehtiyatların tükənən olması əsas iqtisadi təhlükələrdəndir. Ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarının tərkibində dövlət investisiyalarının çoxluq təşkil etməsi də inkişafın uzunmüddətliliyi üçün real təhlükələrdəndir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatının investisiya cəlbəediciliyi iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinin mühüm göstəricilərindəndir. İnvestisiya qoyuluşlarının içərisində başlıca yeri əsas kapitalla qoyulan investisiyalar tutur və bunlar aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

	2016				
	Əsas fondlar istifadəyə verilmişdir, mln manat	Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar			
		Cəmi		ondan: tikinti-quraşdırma işləri	
		mln manat	əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	mln manat	əvvəlki ilə nisbətən, faizlə
Bakışəhəri	6615,2	11759,8	102,6	7.972,8	104,2
Abşeron	187,3	314,3	80,2	213,1	61,2
Gəncə-Qazax	338,5	565,2	86,4	512,3	87,1
Şəki-Zaqatala	976,8	177,1	82,5	164,6	83,6
Lənkəran	128,3	440,1	129,1	410,4	127,2
Quba-Xaçmaz	102,8	353,8	131,3	289,1	137,2
Aran	684,1	808,2	73,1	730,1	72,3
YuxarıQarabağ	79,2	144,7	3,4d.	133,4	3,4d.
Kəlbəcər-Laçın	-	-	-	-	-
DağlıqŞirvan	52,5	192,4	126,7	176,7	131,7
Naxçıvan	967,1	997,6	104,8	921,7	110,4

Cədvəl 2. Regionlar üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar[50]

Göstəriləndiyi kimi, region iqtisadiyyatının əsas inkişaf göstəricilərindən biri əsas kapitalla yönəldilən investisiya qoyuluşlarıdır. Bu göstərici 2016-cı ildə ölkə üzrə 15 milyard manata çatmışdır ki, bunun da 35 faizə qədər ölkə regionlarının payına düşər. Baxmayaraq ki, bu göstərici hazırda kifayət dərəcədir, ancaq gələcək dövrlər qənaətbəxş deyildir. Belə ki, gələcək dövrdə qeyri neft sektorunun inkişafı ilə bu göstəricini ölkə regionlarının dəyişmək olar. Bu həm ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyasına, həm də Strateji Yol Xəritələrindən irəli gələn ölkənin əsas strateji hədəflərinə uyğun gəlir.

Azərbaycan Respublikası regionlarının əsas inkişaf göstəricilərindən biri də regionlarda məhsul istehsalının səviyyəsidir. Aşağıdakı cədvəl 2006-2017-ci illərdə ölkə regionlarda məhsul istehsalı ifadə olunmuşdur.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Bakı	20086,3	27914,4	37064,2	28290,5	35295,8	43121,2	44297,1	43655,6	45022,6	40316,1	47430,1	55411,8
Abşeron	489,2	674,3	1011,8	668,7	692,5	1020,9	1192,2	1359,5	1533,2	1556,	1917,8	2393,8
Gəncə-Qazax	989,9	1184,4	1610,2	1554,8	1835,4	2230,6	2561,8	2754,4	2690,2	2744,3	3004,7	3548,1
Şəki-Zaqatala	349,2	529,2	712,1	674,4	786,2	1080,7	1480,7	1393,1	1025,3	1131,5	1229,9	1500,3
Lənkəran	464,8	606,5	756,9	732,8	836,8	1009,5	1123,1	1257,5	1343,7	1456,3	1645,8	1883,6
Quba-Xaçmaz	427,3	613,3	1116,5	851,6	1104,3	1310,3	1319,0	1314,5	1246,7	1214,3	1352,9	1561,5
Aran	1656,3	2155,2	2800,8	2675,5	2973,7	3877,4	4335,3	4838,5	4848,2	4890,5	5093,3	6381,2
Yuxarı Qarabağ	134,4	227,6	302,7	221,6	274,1	306,1	371,2	371,8	416,4	377,2	477,3	608,2
Kəlbəcər-Laçın	15,7	16,2	19,9	23,5	26,2	58,8	81,8	99,2	69,4	70,1	66,6	73,8
Dağlıq Şirvan	168,4	240,6	352,6	389,0	430,3	463,2	527,4	533,3	549,9	589,2	656,6	799,9
Naxçıvan	454,8	629,6	935,0	1159,2	1465,6	2295,0	2679,4	2873,30	2851,3	3024,5	3293,6	3439,0

Cədvəl 3. Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə məhsul buraxılışı, cari qiymətlərlə, mln manatla [50]

Cədvəl məlumatlarından məlum olur ki, regionlarda və Bakı şəhərində məhsul istehsalı illər üzrə dinamik şəkildə artmışdır. Belə ki, ölkə üzrə bu göstərici

2006-2017 ci illərdə 3 dəfəyə yaxın artmışdır. Həmin dövr ərzində Bakı şəhəri istisna olmaqla digər regionlar üzrə cəmi bu göstərici 4 dəfədən çox artmışdır. Bu da, bir daha onu sübut edir ki, regional inkişaf proqramları və digər dövlət tənzimləmələri nəticəsində regionlara investisiya qoyuluşları artmış və nəticədə regionlarda məhsul istehsalın səviyyəsi durmadan artmışdır.

Ölkədə regionların iqtisadi inkişafı qədər sosial inkişafı da əhəmiyyət kəsb edir. Sosial inkişafın əsas şərtlərindən biri də əhalinin gəlir əldə etmə səviyyəsidir. Regionların iqtisadi inkişafı nəticəsində xüsusən də qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşlarının cəlb olunması, bu sahədə yeni iş yerlərinin açılmasına və daha çox insanın məşğul olmasına səbəb olur. Cədvəldə əhali gəlirlərinin illər üzrə inkişafı verilmişdir.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Cəmi	10198,4	14558,3	20735,3	22601,1	25607,1	30524,5	34769,5	37562,0	39472,2	41744,8	45395,2	49162,8
Bakı şəhəri	5441,1	7785,3	11194,8	12123,4	13777,8	16145,2	18619,1	20669,0	21939,0	23710,6	25766,1	28125,7
Abşeron	393,7	580,6	872,3	952,3	1065,2	1245,3	1396,2	1452,5	1593,6	1634,6	1784,7	1950,3
Gəncə-Qazax	942,1	1360,8	1862,1	2040,0	2291,0	2763,8	3130,1	3281,9	3369,9	3480,4	3799,7	4076,3
Şəki-Zaqatala	428,2	606,2	847,2	888,6	1008,2	1178,4	1304,2	1330,3	1346,2	1388,0	1529,9	1645,9
Lənkəran	605,4	846,8	1147,9	1210,9	1380,7	1634,5	1817,5	1865,8	1881,6	1932,5	2123,5	2286,8
Quba-Xaçmaz	367,4	516,9	745,2	830,3	949,3	1143,5	1279,5	1332,5	1366,6	1392,4	1524,9	1643,3
Aran	1351,3	1932,0	2761,8	2988,9	3393,2	4105,1	4653,7	4915,1	5168,2	5329,3	5872,5	6339,8
Yuxarı Qarabağ	118,2	155,7	218,5	224,6	248,2	281,7	310,3	309,9	318,7	319,2	341,7	359,3
Dağlıq Şirvan	192,3	271,1	401,7	428,6	485,8	581,6	635,2	667,9	712,7	753,2	826,7	889,4
Naxçıvan	358,1	502,3	683,8	913,5	1007,4	1445,6	1623,5	1737,1	1775,7	1804,3	1825,5	1845,8

Cədvəl 4. Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə əhalinin gəlirləri, milyon manatla[50]

Cədvəl məlumatlarından bəlli olur ki, 2006-2017-ci illərdə ölkə əhalisinin gəlirlərində əhəmiyyətli artım olmuşdur. Ölkə üzrə əhali gəlirləri 5 dəfəyə yaxın artmışdır ki, bu da iqtisadiyyatın inkişafında əhalinin sosial inkişafına göstərilən diqqətin nəticəsidir. Regionar üzrə əhalinin gəlirləri isə həmin dövr ərzində 4 dəfədən çox artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi sosial yönümlü büdcədir və əhali gəlirləri hər ilə istehlakçı qiymətləri indeksi qədər artır.

2.2. Dövlətin regional siyasətinin reallaşdırılmasının normativ-hüquqi və qanunvericilik bazası

Ümumilikdə, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarında yaranan iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində bir alət kimi hüquq mexanizminin tətbiq edilməsi ötən əsrin ikinci yarısından etibarən iqtisadçı alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Bu isə özünü hər şeydən əvvəl rəqabət mühitinin təmin edilməsi və onun saxlanmasında, əmək bazarının tənzimlənməsində, tariflərin və xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sahəsində daha qabarıq şəkildə büruzə vermişdir. Sonrakı dövrlərdə isə hüquq mexanizminin bir təsir vasitəsi kimi üstün tərəfləri, xüsusən də icbari xarakteri onun iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi nöqteyi-nəzərindən yeni keyfiyyət determinantı kimi qiymətləndirilmişdir. Məhz buna görə regionların sosial-iqtisadi inkişafı prosesində yaranan münasibətlər kimi hüquq təminatının araşdırılması müstəsna rola malikdir.

Dövlətin regional siyasəti və regional inkişafın hüquqi tənzimlənməsi idarəetmə fərqli iqtisadi və idrəetmə formasına malik ölkələrdə müxtəlif formalarda yerinə yetirilir. Hal-hazırda dövlətin regional siyasətinin düzgün şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək üçün buna uyğun hüquqi-qanunverici baza formalaşdırılmalı, digər bir deyişlə, hüquqi-normativ aktlar, sərəncamlar və qərarlar qəbul olunmalıdır. Bununla yanaşı bu normativ aktların icra edilməsi üçün

institutlar və qurumlar formalaşdırılmalı, tədbirlər planı işlənib hazırlanmalı və yerinə yetirilməlidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin regional siyasətinin hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirən normativ aktlar və qanunlar sistemi XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq reallaşdırılmışdır. Hazırkı dövrdə bütün ölkələrdə dövlətin regional siyasətinin iqtisadi və inzibati alətlərini əhatə edən qanunlar sistemi qüvvədədir. Bu qanunlar sistemi öz mahiyyətinə görə dövlətin regional siyasətini həyata keçirmək üçün qəbul olunmuş qanunlardan, prezidentin sərəncam və fərmanlarından, hökumətin qərarlarından ibarətdir. Təcrübədən məlumdur ki, regional siyasətin tənzimləyən qanunlar XX əsrin əvvəllərindən qəbul olunmağa başlamış, 1950-60-cı illərdə bazar iqtisadi sisteminin tətbiq olunduğu ölkələrdə institusional qurumların dövlətin regional siyasətinin ayrı-ayrı ərazi və sektoral istiqamətlərinin normativ-hüquqi baza ilə leqallaşdırılmasına diqqət artmış, 1970-90-cı illərdə ölkə miqyasında regional siyasət və inkişafının tənzimlənməsini hüquqi nöqteyi-nəzərdən leqallaşdıran qanunlar qəbul edilmişdir. Dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında qəbul edilən qanunları və digər normativ-hüquqi aktları 4 qrupa ayırmaq mümkündür. Bu təsnifatı aşağıdakı kimi vermək olar:

1) Ölkənin bütün regionlarına aid olan, onların ümumi inkişafını tənzimləyən qanunlar. Bu cür qanunlara 1996-cı ildə Rusiyada qəbul olunmuş “Regional siyasətin əsasları haqqında qanun”, ABŞ-da qəbul olunmuş “Regional inkişaf haqqında qanun”, Almaniyada qəbul olunmuş “ Sosial-iqtisadi inkişafın ərazi təşkili haqqında qanun”u misal göstərmək olar.

2) Ölkənin müəyyən qrup regionlarının inkişafını tənzim edən qanunlar. Bu qanunlara isə ayrı-ayrı ölkələrdə qəbul edilmiş şəhərlərin inkişafı haqqında, kəndlərin inkişafı haqqında, azad iqtisadi zonalar haqqında, strateji planlaşdırma və məqsədli proqramlar haqqında, problem regionlar haqqında qanunları və s-ni aid etmək olar. Bu xarakterə malik olan qanunların bir çoxu ABŞ, Almaniya, İngiltərə, Avstraliya, Fransa, Rusiya, Yaponiya və bir sıra inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qəbul edilmişdir.

3) Hər hansı bir regionun inkişafını tənzimləyən spesifik qanunlar. Bu qanunlara müxtəlif sahibkarlıq zonalarının, digər müxtəlif təsərrüfatçılıq zonalarının formalaşması və fəaliyyəti ilə bağlı qanunlar daxildir.

4) Regionlararası əlaqələri tənzim edən qanunlar. Bu qanunlara isə regional və mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanları və bələdiyyələr arasındakı münasibətləri tənzim edən, onların ərazi miqyasında hüquq və öhdəliklərini müəyyən edən, fiskal tənzimlənməni müəyyən edən qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar daxildir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizdə bazar iqtisadi münasibətlərinin qurulması və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə inteqrasiyanın əsaslarını müəyyənləşdirən, iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi və idarə edilməsi barədə yüzlərlə qanun qəbul olunmuş, əvvəlcədən qəbul edilmiş qanunlarda əhəmiyyətli dəyişiklik və təkmilləşdirmələr edilmişdir. Qəbul olunmuş qanunlar sahə və qismən ərazi mülkiyyət, bölgü və istehlak münasibətlərini, iqtisadi münasibətlərin bazar iqtisadi sisteminin xarakterik cəhətləri əsasında idarə edilməsini, əhalinin sosial müdafiə sisteminin qurulmasını, sığorta, maliyyə, uçot və statistika fəaliyyətini, xarici iqtisadi əlaqələri, vergi sistemini və daxili bazarın müdafiə edilməsini və digər münasibətləri nizamlayan tənzimləyən qanunlar sistemidir. Eyni zamanda, dövlət idarəetməsinin bələdiyyələrin formalaşması və fəaliyyəti ilə əlaqədar bir sıra qanunlar, sərəncamlar və fərman qəbul edilmişdir.

Dövlətin regional siyasətinin və regionların sosial-iqtisadi inkişafının hüquqi əsaslarını ümumilikdə ölkədə iqtisadi sferada qəbul olunan qanunları və regional inkişafı təmin edən dövlət proqramlarını misal göstərmək olar [52].

- “İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu
- “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu
- “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu
- “Azərbaycan Respublikasının kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında”

Azərbaycan Respublikası Qanunu

- “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və

sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu

- “Azərbaycanda 2002- 2005 –ci illərdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı”
- “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”
- “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”
- “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”
- “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”
- “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritələri” və s.

Bu qanunların əsasını “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanunlar təşkil edir. Bu qanunların həyata keçirilməsi mexanizmi əsasən aşağıdakı kimidir.

Ölkəmizdə regional və ölkə miqyasında sahibkarlıq fəaliyyətinin əsasları “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” qanunla rəsmiləşir. Qeyd edilən qanunda şəxsi və ictimai təşəbbüsün inkişafı üçün hüquqi əsaslar göstərilmiş, dövlət və cəmiyyət qarşısında sahibkarlıq subyektlərinin hüquq və öhdəlikləri müəyyənləşdirilmişdir. Sahibkarlıq subyektlərinə fərdi şəxslər, səhmdar cəmiyyətləri və digər birliklər daxildir.

Regional və ölkə miqyasında iqtisadi təşəbbüskarlığı stimulladırmaq və sahibkarlıq subyektlərinin sayını artırmaq üçün qeyd edilən qanunda sahibkarların bir sıra hüquqları təsbit olunmuşdur. Bunlara əsasən aşağıdakıları aid etmək olar [15]:

- müəssisələrin qurulması və ya yenidən təşkil edilməsi yolu ilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək, həmçinin də müəssisənin əmlakının mülkiyyətçisi ilə müqavilələr bağlamaq, banklarda hesablar açmaq, bütün növ

hesablaşma, kredit və kassa əməliyyatlarını yerinə yetirmək;

- istehsal proqramını müstəqil şəkildə işləyib hazırlamaq, öz məhsullarının istehlakçılarını və təchizatçılarını müəyyənləşdirmək, ona ölkə qanunvericiliyi və müqavilələr çərcivəsində müxtəlif qiymətlər qoymaq;

- Ölkə qanunvericiliyinə, müqaviləyə və müəssisənin nizamnaməsinə müvafiq olaraq vergiləri və başqa məcburi ödəmələri ödədikdən sonra müəssisənin sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən mənfəətin yerdə qalan hissəsini müstəqil şəkildə idarə etmək;

- müəssisə adından və müəssisənin nizamnaməsinə uyğun şəkildə müstəqil olaraq işçiləri işə götürmək və işdən azad etmək;

- maliyyə vəsaitlərini almaq və istifadə etmək, intellektual mülkiyyət obyektlərini, fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyətini və mülkiyyət hüququnu almaq və istifadə etmək;

- xarici iqtisadi əlaqələri təşkil etmək, valyuta alqı-satqı əməliyyatlarını həyata keçirmək;

- sahibkarların birliklərini, assosiasiyalarını və başqa ittifaqlarını formalaşdırmaq;

- müəssisənin idarə olunması üzrə inzibati fəaliyyəti yerinə yetirmək;

- dövlətin sosial-təminat, tibbi və sosial sığorta sisteminin xidmətlərindən istifadə etmək;

- vətəndaşların, hüquqi şəxslərin, dövlət idarəetmə orqanlarının hərəkətlərinə görə qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada məhkəmədə iddia qaldırmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadi sistemində fəaliyyət göstərən hər bir dövlət iqtisadi inkişafa nail olmaq yönündə müsbət təsir effekti formalaşdıran iqtisadi alət və vasitələrdən geniş şəkildə istifadə edir. Regionların da sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq üçün bu alət və vasitələrin içində investisiya qoyuluşlarının xüsusi rolu vardır. Yəni, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi regionlarda

məhsul və xidmətlərin rəqabətədavamlılığının təmin olunması, iqtisadi sistemin balanslı şəkildə inkişafına nail olunması, sosial məsələlərin həll edilməsi, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, ekoloji mühitin mühafizə olunması, davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması və s. bu kimi vacib problemlərin həll edilməsinə əlverişli zəmin formalaşdırır.

İnvestisiya fəaliyyəti ilə bağlı dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətləri “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun ikinci fəslində öz əksini tapmışdır. Burada investisiya fəaliyyətinin subyektlərinin hüquqi, vəzifələri eləcə də investorlar arasında yaranan iqtisadi münasibətlər, investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirmə mexanizmləri qeyd edilmişdir. İnvestisiya fəaliyyətinin müstəqilləşdirilməsi müəssisə və təşkilatlara öz daxili investisiya resurslarından daha optimal şəkildə istifadə etməyə şərait yaradır. Bu cür vəziyyətdə investisiyan qoyuluşlarının istiqamətini iqtisadi fayda və bazar qanunları müəyyənləşdirir.

“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa görə ölkəmizdə investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində əsas məqsəd vahid iqtisadi, elmi-exniki və sosial siyasətin reallaşdırılmasından ibarət olur. Bunun təmin edilməsi üçün bütün qaynaqlardan, eləcə də ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulmuş həcmdə dövlət və yerli büdcələr hesabına maliyyələşən investisiya qoyuluşları reallaşdırılır. İnvestisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində hər bir investisiya layihəsinin, sosial-iqtisadi siyasətin məqsəd və prioritetlərinə müvafiq olmağı, o cümlədən kapitalın ödənməsi imkanlarının dəqiq araşdırılması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Digər bir tərəfdən isə investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən konkret şərtlərə, investorlar tərəfindən əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirir [2].

Regional və makroiqtisadi miqyasda investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında ” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən dövlət aşağıdakı vasitələrdən istifadə edir:

- vergitutma obyektlərinin və subyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin differensiallaşdırıldığı vergi sisteminin tətbiq edilməsi;
- müxtəlif regional və sahəvi istehsal sahələrinin inkişafı üçün subsidiya, subvensiya, dotasiyaların verilməsi;
- kredit və amortizasiya siyasətinin yerinə yetirilməsi, eləcə də əsas fondların sürətli amortizasiyası yolu ilə amortizasiya üzrə güzəştlərin tətbiq edilməsi;
- qiymətdoyma siyasətinin reallaşdırılması;
- antiinhisar tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- mülkiyyətin özəlləşdirilməsi və dövlətsizləşdirilməsi;
- dövlət norma və standartlarının tətbiqinin müəyyən edilməsi;
- torpaqdan, sudan və digər təbii resurslardan istifadə etmə qaydalarının müəyyən edilməsi;
- investisiya layihələrinin yoxlanışının həyata keçirilməsi və s.

“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanunda dövlət investisiyalarına aid qərarların qəbul olunması qaydaları da müəyyən olunmuşdur. Bu qanunda həmçinin əsaslı tikintidə işlərin həyata keçirilməsi üçün dövlət sifarişinin verilməsi qaydası, investisiya layihələrinin dövlət tərəfindən yoxlanışı, investisiya fəaliyyətində qiymətdoyma kimi məsələlər də qeyd edilmişdir.

Dövlətin regional siyasətinin bütün üsul və vasitələrinin məcmusu, onun effektivliyini, məqsədyönlülüynü, optimallığını, səmərəliliyini, əsaslılığını, ədalətliyini təmin etməyə qadir olmalıdır. Regional idarələr ərazi inkişafın xarakterik cəhətlərini nəzərə almaqla regional inkişafın səmərəliliyini struktur və institutsional təkmilləşməyə, əhalinin həyat səviyyəsinin və standartlarının artırılmasına yönləndirilməlidir. Dövlətin regional siyasətinin bu istiqamətlərinin hər birinin müvafiq üsul və vasitələri vardır. Onlar həm ümumi, həm də spesifik xarakter daşıya bilər. Bu üsul və vasitələrin hər biri rehionların sosial-iqtisadi inkişafı problemlərinin həllinə istiqamətləndirilməlidir.

İqtisadi inkişafın təmin olunması təkrar istehsal prosesinə mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş idarəetmə təsirlərinin səmərəli əlaqələndirilməsini tələb edir. Dövlət hüquqi tənzimləmə mexanizmini həyata keçirən zaman regionların sərbəst şəkildə inkişafını və sosial-iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində onların kompleks inkişafını nəzərə almalıdır. Başqa sözlə, bütün inkişaf səviyyələrində dövlət orqanlarının və bələdiyyələrin qarşılıqlı fəaliyyəti regionların iqtisadiyyatının tarazlı inkişafını təmin etmək, ərazilərin və ümumilikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına maneə törədən regionlararası bərabərsizlikləri ən aşağı səviyyəyə endirmək əsasında iqtisadi inkişafa və iqtisadi sabitliyə yönləndirilməlidir. Ən başlıca şərtlərdən biri də dövlət regionlarda olan təbii, maliyyə, material, əmək və başqa ehtiyatlardan optimal istifadəyə xüsusi diqqət ayrılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür yaşama həm makroiqtisadi, həm də regional öhdəlikləri həyata keçirməyə şərait yaradacaqdır. Ölkənin makroiqtisadi vəzifələri içərisində əsas kimi ölkənin ərazi bütövlüyünün və sabitliyinin iqtisadi əsaslarını möhkəmləndirməyə, şaxələndirilmiş iqtisadiyyatın və bazar infrastrukturunun həyata keçirilməsini göstərmək olar.

Regionların inkişaf səviyyəsi arasındakı kəskin differensasiyanı minimuma endirmək və, regionlararası əməkdaşlıq üçün bazar sisteminin səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərməsini təmin etmək lazımdır. Sosial-iqtisadi məsələlərin məqsədamüvafiq həll edilməsi xüsusi əhəmmiyyətə malikdir. Göstərmək lazımdır ki, bazar iqtisadi sistemi qeyd edilən problemlərin səmərəli şəkildə həll edə bilmir və bu zaman hüquqi cəhətdən tənzimlənməyə ehtiyac yaranır.

2.3. Regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət proqramları, onların xarakterik cəhətləri və nəticələri

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkədə hərtərəfli inkişaf strategiyasının yerinə yetirilməsi nəticəsində ölkədə siyasi və makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş, milli iqtisadiyyatın demək olar ki, hər bir

sektorunda əsaslı köklü islahatlar həyata keçirilmiş, davamlı sosial-iqtisadi inkişaf üçün fundamental əsaslar formalaşdırılmışdır.

Son illərdə iqtisadiyyatın bütün sektorlarında nailiyyətlər qazanılmış, ölkəmizin maliyyə resurslarının yüksəlməsi, Azərbaycanın transmilli layihələrin təşəbbüskarı və əsas iştirakçısı kimi rol oynaması, beynəlxalq standartlara cavab verən infrastrukturun formalaşdırılması, yüksək texnologiyalara əsaslanan müəssisə və təşkilatların yaranması, sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət dəstəyi, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun daha da artmasına, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artmasına, cəmiyyətin rifah halının ardıcıl olaraq artırılmasına zəmin yaratmışdır [9].

Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsinə keçməsinə son 12 ildə regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar qəbul olunmuş dövlət proqramlarının icra olunması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanğıc götürmüş məqsədyönlü dövlət siyasətinin davamı olaraq “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” həyata keçirilmişdir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial- iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icra olunması ölkə iqtisadiyyatının, eləcə də regional inkişafda xüsusi əhəmiyyətə malik olmaqla, makroiqtisadi sabitliyə nail olunmasında, regionlarda biznes və investisiya yaxşılaşdırılmasında, yeni sahibkarlıq subyektlərinin və iş yerlərinin formalaşmasında, genişmiqyaslı infrastruktur layihələrinin reallaşdırılmasında, əhaliyə göstərilən xidmətlərin səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında və bütün bunların nəticəsində əhalinin rifah halının yüksəldilməsində və yoxsulluq səviyyəsinin aşağı endirilməsində xüsusi rol oynamışdır [9].

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında əsas hədəf kimi müəyyənləşdirilmiş və neft gəlirlərindən səmərəli şəkildə istifadə etməklə regionlararası bərabər inkişafa nail olunması yönündə istiqamətində müstəsna əhəmiyyətə malik olan regionların inkişafı üzrə Dövlət Proqramları icarası

nəticəsində əhalinin məşğulluğunu yüksəlmiş, ölkə regionlarında sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da artmış, infrastruktur layihələrinin yerinə yetirilmiş, dünya standartlarına cavab verən rəqabətədavamlı və ixracatönümlü məhsullar emal edən yeni müəssisə və təşkilatların formalaşmasına şərait yaratmış, ölkə əhalisinin rifah halını xarakterizə edən keyfiyyət göstəricilərinin böyük miqyasda yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur.

Bu nöqteyi-nəzərdən regionlara haqında ilk dövlət proqramı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın başlıca məqsədi qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, ölkə regionlarının tarazlı inkişafının təmin olunması, regionlarda sosial infrastruktur və kommunal xidmət təminatının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, yeni iş yerlərinin və müəssisələrin formalaşdırılması nəticəsində əhalinin işsizlik səviyyəsinin azaldılması və həyat səviyyəsinin artırılmasından ibarət olmuşdur [7].

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın müvəffəqiyyətlə icra olunması ölkə regionlarının inkişafında yeni bir mərhələnin formalaşmasına zəmin yaratmış, yaranmış olan səmərəli iqtisadi mühit respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı sferasında başlanmış olan tədbirlərin hal-hazırda da davam etdirilməsi zərurətini qarşıya qoymuşdur. Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, balanslı regional və dayanıqlı iqtisadi və sosial inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da artırılması məqsədi ilə 2004-cü ildən başlanğıc götürmüş dövlət tədbirlərinin davamlı xarakter alması üçün 2009-cu il 14 aprel tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanına əsasən “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiqlənmişdir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın uğurla icra olunması nəticəsində ölkəmizdə əsas

makroiqtisadi göstəricilərin tempində yüksək artıma nail olunmuş, sosial-iqtisadi inkişaf sferasında nəzərdə tutulmuş dövlət tədbirlərinin yerinə yetirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin daha da artmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, regionların inkişaf üzrə hər iki dövlət proqramının icra olunması dövründə dövlət proqramlarından əlavə ölkənin bütün iqtisadi rayonlarına daxil olan şəhər və rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair ölkə prezidenti tərəfindən əlavə 240-a qədər sərəncam imzalanmışdır [8].

Bütövlükdə, 2004-2013-cü illər ərzində ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində reallaşdırılan siyasət ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin artan dinamika ilə yaxşılaşmasına zəmin yaratmışdır. Belə ki, ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, hər nəfərə düşən ÜDM-in 2,8 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə yüksəlmişdir və respublikamızda orta illik iqtisadi artım tempi 12,9 % həcmində müşahidə olunmuşdur. Bundan əlavə qeyd edilən illər ərzində strateji valyuta ehtiyatları 31 dəfə, ixracat 9,3 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 6,6 dəfə, idxalat 4,2 dəfə, qeyri-neft ixracatı isə 4,7 dəfəyə qədər yüksəlmişdir.

Bundan iki dövlət proqramının icrası dövründə dövlət büdcəsi gəlirləri 16 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 5,6 dəfə, əmək pensiyaları 9,6 dəfə, əhalinin banklardakı əmanətləri isə 27 dəfəyə qədər yüksəlmişdir. Ölkə üzrə minimum əmək haqqının yaşayış minimumuna çatdırılması siyasəti davam etdirilmiş, əmək siyasəti və əməyin ödənilməsi sferasında yerinə yetirilən islahatların nəticəsində məşğulların aldə orta aylıq əmək haqqının hər il artması əhalinin həyat səviyyəsinin artmasına şərait yaratmışdır. 2004-2013-cü illər ərzində ölkədə minimum əmək haqqının məbləği 11,8 dəfəyə qədər yüksəlmiş, yoxsulluğun səviyyəsi 44,8 faizdən 5,2 faizə qədər enmişdir.

Ölkəmizdə yerinə yetirilən çevik büdcə-vergi siyasətinin nəticəsində dövlətin iqtisadi qüdrətinin daha da yüksəldilməsi, ölkə regionlarının, qeyri-neft sektorunun və sahibkarlıq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, istehsal və infrastruktur sahələrinin beynəlxalq standartlara müvafiq şəkildə restrukturizasiyası, cəmiyyətin rifahının artırılması yönündə işlər davam etdirilmiş, dövlət büdcəsi investisiya və sosial

yönümlü, inkişaf və quruculuq büdcəsi, iqtisadi islahatların və dövlət proqramlarının maliyyələşmə mənbəyi kimi çıxış etmişdir.

2003-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına yatırılmış investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmnin sadəcə 27 faizə qədər daxili resurslar hesabına maliyyələşdirsə, 2013-cü ildə daxili investisiyaların xüsusi çəkisi ümumi investisiyalara nisbətən 63 faizə çatmışdır.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın başlıca məqsədi ölkədə qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişaf etməsi, iqtisadi sistemin şaxələndirilməsi, ölkə regionlarının dinamik inkişafı yönündə dövlət tədbirlərinin ardıcıl surətdə davam etdirilməsi, xüsusən də kənd və qəsəbələrin inkişafı ilə əlaqədar infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarət olmuşdur. Regional inkişaf proqramında müəyyən olunmuş məqsədə çatmaq üçün regionlarda infrastruktur təminatının, eləcə də əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının daha da yaxşılaşdırılması, ixracat yönümlü və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edilməsi yönündə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının gücləndirilməsi, əhalinin, xüsusən də kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və yoxsulluq səviyyəsinin minimuma endirilməsi yönündə tədbirlərin davam etdirilməsi kimi vacib vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Regionlar inkişafında müəyyən olunmuş məqsədlərə çatmaq üçün, həmçinin qeyd olunan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün ölkə miqyasında makroiqtisadi sabitliyin qorunması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün dövlətin büdcə siyasətində milli iqtisadiyyatın prioritet istiqamətlərinin müasirləşməsi və onun effektivliyinin, uzunmüddətli davamlılığının təmin olunması üçün uyğun zəminin formalaşdırılması, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması prioritet sahələrdən olmalıdır. İqtisadi artımın, məşğulluğun, büdcə gəlirlərinin, bir sözlə iqtisadi inkişafın əsas mənbəyi kimi qeyri-neft sektoru balanslı və davamlı iqtisadi artıma nail olunmasında və yüksək gəlirliliyə malik iqtisadiyyatın yaranmasında strateji amil rolunu davam etdirməlidir. Bu yündə

2014-2018-ci illərdə ümumilikdə iqtisadiyyatın, həmçinin regionlarda müxtəlif sektorların inkişafının əsas şərtləri kimi aşağıda verilənləri qeyd etmək olar [9]:

- vergi və gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə müəyyən edilməsi;
- orta illik inflyasiya səviyyəsinin və milli valyutanın məzənnəsinin iqtisadi inkişaf üçün uyğun səviyyədə qorunub saxlanması;
- taxıl istehsalının yüksəldilməsi və rəqabətə davamlılığın artırılması;
- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının təşviq edilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- məhsul istehsalçılarının ixracat yönümlü fəaliyyətinin təşviq edilməsi;
- ÜDM-də qeyri-neft sektoru üzrə dövlət büdcəsi gəlirlərinin xüsusi çəkisinin artırılması;
- yeni iş yerlərinin formalaşdırılmasının təşviq edilməsi;
- ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafının davam etdirilməsi.

29 yanvar 2018-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunan konfrans keçirilmişdir. Keçirilmiş bu konfransda ötən 14 il ərzində ümumilikdə ölkə miqyasında və regionların sosial-iqtisadi inkişafında əldə olunan nailiyyətlərə diqqət çəkmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının ağır “neft böhranı” ilə üz-üzə qalmasına baxmayaraq, ölkəmizin bu çətin sınaqdan minimum zərərlə çıxdığını ifadə etmiş, bundan sonra ölkənin qeyri-neft sektorunun daha da sürətlə inkişaf etdirməyin zəruri olduğunu ifadə etmişdir.

	01.01.2017-ci ilin əvvəlinə əhalinin sayı	İqtisadiyyatda muzdlarla işləyənlərin sayı	İqtisadiyyatda muzdlarla işləyənlərin nominal orta aylıq əmək haqqı	Əhəlinin nominal gəlirləri	Əsas sahələr üzrə məhsulun ümumi buraxılışının artım sürəti	Sənaye məhsulu	Cəmi kənd təsərrüfatı məhsulu	o cümlədən		Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər
								bitkiçilik	heyvandarlıq		
Azərbaycan Respublikası	101,2	100,9	107,0	108,8	94,1	99,6	102,6	102,6	102,9	101,6	78,4
Bakı	100,8	102,0	111,3	108,7	93,9	98,1	107,1	101,9	113,2	101,7	102,6
Abşeron	101,0	104,5	99,4	109,3	104,6	115,9	132,5	355,2	114,4	101,3	80,3
Naxçıvan	101,1	93,1	103,4	101,2	104,5	101,6	106,3	108,5	102,2	102,3	104,8
Gəncə-Qazax	100,8	99,1	100,3	109,4	101,7	119,3	104,0	104,9	102,9	100,9	86,4
Şəki-Zaqatala	101,0	99,6	98,8	110,2	101,0	135,8	101,6	102,7	100,3	100,8	82,5
Lənkəran	101,3	100,8	100,1	109,9	109,3	132,7	101,9	103,8	99,9	101,4	129,1
Quba-Xaçmaz	101,1	104,1	99,9	109,6	106,8	107,3	100,8	100,9	100,8	100,6	131,3
Aran	101,2	101,4	98,2	110,2	96,5	106,2	100,4	97,5	102,4	101,3	73,1
Yuxarı Qarabağ	101,2	97,5	98,9	107,7	125,7	112,4	104,1	104,6	104,4	98,4	3,4 d.
Kəlbəcər-Laçın	101,5	95,1	96,1	-	92,8	96,8	102,1	109,3	101,7	-	-
Dağlıq Şirvan	101,3	101,5	97,7	109,8	106,3	102,4	98,8	96,2	101,5	100,5	126,7

Cədvəl 5. 2016-cı ildə iqtisadi rayonların əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri [50]

Son 14 il ərzində regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramlarının ücrası nəticəsində böyük iqtisadi uğura nail olunmuşdur. Ötən 14 il ərzində respublikamızda 30 elektrik stansiyası tikilib istismara verilmişdir ki, onların da generasiya gücü 2500 meqavata bərabərdir. Lakin Dövlət Proqramlarının icrasına

qədər ölkəmizdə 9 elektrik stansiyası mövcud olmuşdur. Bunun nəticəsində Azərbaycan 2004-cü ildə elektrik enerjisi idxal edən ölkə olmuşdursa, hazırda elektrik enerjisi ilə özünü tam təmin edən ölkədir. Bununla yanaşı, hazırda Gürcüstan vasitəsilə Türkiyəyə də elektrik enerjisinin ixracı üçün geniş imkanlar açılmışdır.

Ölkəmizdə 2004-cü ildə qazlaşdırma səviyyəsi 51 faiz təşkil etmişdir. Regionlarda qazlaşma səviyyəsi çox zəif inkişaf etmişdi. Hal-hazırda ölkəmizdə qazlaşdırma səviyyəsi 93 faizə çatmışdır. Belə ki, ölkənin bütün iri şəhərləri qazla 100 faiz təmin olunub. 2018-ci ilərzində isə ölkədə qazlaşdırma səviyyəsinin 95 faizə çatması planlaşdırılır.

Ölkə ərazisində 2004-cü ildə əhalinin fasiləsiz içməli su ilə təminatı 26 faiz olmuşdur hazırda bu göstərici 67 faizə çatmışdır. Belə ki, Bakı şəhərində bu rəqəm 81 faiz həcmində, regionlarda isə 43 faiz təşkil etmişdir. Bu sahədə ən böyük uğur kimi Oğuz-Qəbələ-Bakı nəhəng su kəmərinin tikintisinin başa çatdırılmasıdır. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, Ceyranbatanda dünyanın ən böyük sutəmizləyici qurğusu tikilmişdir. Hal-hazırda bu qurğudan çıxan sular keyfiyyətinə görə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının tələblərinə tam cavab verir.

Son 14 il ərzində aqrar sektorun inkişafı üçün böyük meliorativ tədbirlər reallaşdırılmışdır. Belə ki, bu illər ərzində dörd su anbarı - Taxtakörpü, Şəmkirçay, Göytəpə və Tovuzçay su anbarları tikilmişdir. Vurğulamaq lazımdır ki, meliorativ tədbirlər kənd təsərrüfatı sektorunun böyük təkan verən infrastruktur layihələridir. Bu sektora yatırılan böyük vəsait, həmçinin də, sahibkarlığa göstərilən dövlət dəstəyinin bariz nümunəsidir. Hal-hazırda da bu sahədə görülən işlər davam edir. Belə ki, 2017-ci il ərzində 100 min hektardan çox suvarılmayan torpaq sahələrinə su xətləri, kanallar çəkilmişdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində nəqliyyat infrastrukturunun əhəmiyyətini xüsusi vurğulamaq lazımdır. Regionlarda sənaye istehsalının və turizmin inkişafı üçün avtomobil yollarının tikintisini xüsusi

diqqətdə saxlamaq lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, son 14 il ərzində 12 min 300 kilometr yol çəkilmişdir ki, 2018-ci ildə bu rəqəm təxminən 15 min kilometrə çatması planlaşdırılır. Bundan əlavə, qeyd edilən illər ərzində 443 körpü tikilib istifadəyə verilmişdir. Nəqliyyat sektorunda digər bir uğur isə hava limalarının tikintisidir. Dövlət proqramları icra olunduğu müddətdə yeddi yeni hava limanı tikilmişdir ki, onlarında altısı beynəlxə hava limanıdır.

Dövlət proqramları icra olunduğu müddətdə makroiqtisadi göstəricilər də ümumi inkişafın uğurlu statistikasını əyani şəkildə verir. Ölkə iqtisadiyyat 14 il ərzində 3,2 dəfə artmışdır ki, bu da dünya səviyyəsində maksimal göstəricilərdəndir. Qeyri-neft sektoru isə 2,8 dəfə yüksəlmişdir, bu da ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyalı şəkildə inkişaf etdiyini göstərir. Ümumilikdə sənaye sektorunda 2,6 dəfə, aqrar sektorda 1,7 dəfə, qeyri-neft ixracatında isə 4,1 dəfə artım müşahidə olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, regional inkişaf proqramlarına başlandığı dövrdə ölkəmizin strateji valyuta ehtiyatları cəmi 1,8 milyard dollar olmuşdur. Hal-hazırda isə ölkəmizin vaalyuta ehtiyatları isə 42 milyard dollara bərabərdir. Son 14 il ərzində ölkəmizin valyuta ehtiyatları 23 dəfə artırmışdır. Bundan əlavə hər nəfərə düşən valyuta ehtiyatlarının həcminə görə bu gün ölkəmiz dünya miqyasında ön sıralarda qərarlaşır. 2017-ci ilərzində ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılması yönündə çox ciddi addımlar atılmışdır və valyuta ehtiyatları 4,5 milyard dollar artırılmışdır. 2018-ci il üçün isə bu rəqəmin daha çox artırılması planlaşdırılır.

Son 14 il ərzində respublika iqtisadiyyatına 231 milyard dollar həcmində investisiya cəlb edilmişdir ki, burada daxili və xarici investisiyanın nisbəti yarı-yarıyadır. Hər nəfərə düşən investisiya qoyuluşlarının həcminə görə ölkəmiz beynəlxalq aləmdə lider dövlətlər sırasındadır. Xarici investisiyaların cəlb olunması, istənilən ölkənin iqtisadi inkişafı üçün vacib amillərdəndir və bu göstərici beynəlxalq aləmdə ölkəyə inam olduğunun təzahürüdür. Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkə iqtisadiyyatına yatırılan investisiya qoyuluşunun 93 faiz kimi əhəmiyyətli hissəsi son 14 il ərzində

qoyulmuşdur. Bununla yanaşı göstərmək lazımdır ki, 2017-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına 14,6 milyard dollar vəsait qoyulmuşdur.

	Yeni iş yerlərinin sayı, cəmi	ondan daimi iş yerləri	o cümlədən:				digər tədbirlər üzrə (müxtəlif beynəlxalq və yerli layihələr, abadlıq işləri və.s)
			yeni yaradılmış müəssisə və təşkilatlarda	mövcud müəssisə və təşkilatlarda	fəaliyyəti bərpa edilmiş müəssisə və təşkilatlarda	fərdi sahibkarlıq subyektlərində	
Ölkə üzrə cəmi	196539	154853	14989	28209	1281	110374	41686
Bakı şəhəri	49010	47666	8101	12073	392	27100	1344
Abşeron	11143	10970	1269	3307	8	6386	173
Naxçıvan	3010	2941	113	445	-	2383	69
Gəncə-Qazax	26134	18642	1665	2681	543	13753	7492
Şəki-Zaqatala	10576	8831	460	1234	1	7136	1745
Lənkəran	12980	9633	1068	1282	1	7282	3347
Quba-Xaçmaz	9542	8743	435	1301	-	7007	799
Aran	57104	35224	1375	4566	211	29072	21880
Yuxarı-Qarabağ	6704	4202	307	502	100	3293	2502
Dağlıq Şirvan	9298	6963	182	705	25	6051	2335

Cədvəl 6. 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası üzrə yeni açılmış iş yerlərinin sayı [50]

Qeyd edilən illər ərzində ölkə əhalisi 1,5 milyon nəfər artmışdır. Bununla yanaşı, əhali artımı bu artıma mütənasib iqtisadi inkişaf tələb edir. Ötən 14 il ərzində ölkəmizdə 1,9 milyon iş yeri yaradılmışdır ki, onlardan 1,4 milyonu daimi iş yeri olmuşdur. Ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılması daimi xarakter daşmalıdır. Bu gün ölkəmizdə həyata keçirilən islahatlar və dövlət proqramlarının icra olunması nəticəsində 5 faiz, yoxsulluq isə 5,4 faiz səviyyəsində qərarlaşmışdır. Regional inkişaf proqramlarına başlamazdan əvvəl yoxsulluğun səviyyəsi 50 faiz olmuşdur. Qeyd edilən illər ərzində maaşlar beş dəfədən çox, pensiyalar səkkiz dəfədən çox artmış və bir çox vacib əhəmiyyət kəsb edən sosial layihələr icra edilmişdir. Dövlət proqramları icra olunduğu müddətdə sosial infrastrukturla əlaqədar çox böyük işlər görülmüşdür. Belə ki, 3100-dən çox məktəb, 642 tibb

müəssisəsi tikilmiş, və ya təmir olunmuşdur. Bundan əlavə, 43 Olimpiya İdman Kompleksi inşa edilmişdir

FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ DÖVLƏTİN REGIONAL SİYASƏTİNİN REALLAŞMASI MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Dövlətin regional siyasətinin reallaşması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi prioritetləri

Müasir iqtisadi şəraitdə dövrdə regional siyasəti ölkə regionlarının kompleks inkişaf etməsi, regionların hər birinin özünü yerli məhsullara təmin etməsinin optimal nisbətinin müəyyən olunması, ölkə miqyasında milli iqtisadiyyatın maraqlarının əsas götürülməsi nöqteyi-nəzərindən xammalın kompleks emal olunması və hazır əmtəə və xidmətlər istehsalının daha da genişləndirilməsini nəzərdə saxlamalıdır. Dövlətin regional siyasəti əsasən aşağıda göstərilən vəzifələrin həllinə nail olmalıdır [13]:

- makroiqtisadi sabitliyinin və ölkənin ərazi bütövlüyünün iqtisadi dayaqlarının gücləndirilməsi;
- regional və ölkə miqyasında əmtəə, əmək və maliyyə bazarlarının, bazar və institusional infrastrukturların inkişafına nail olunması;
- regionlar arasında mövcud infrastruktur sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- regionlardakı iqtisadi konyukturun optimallığın və kompleksliliyinin tələb edilən iqtisadi və sosial səviyyəsinə çatdırılması, yeni iqtisadi şəraitdə onların ömrünün artırılması;
- regionların iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsindəki disproporsionallıqların aradan qaldırılması;
- elmi-texniki və innovativ inkişaf qabiliyyəti olan rayon və şəhərlərin inkişafının təşviq edilməsi və s.

Dövlətin regional siyasətinin ən vacib vəzifələrindən sosial vəziyyətdə həddən artıq olan ziddiyyətli vəziyyətləri həll etmək və hər bir iqtisadi rayonda əhalinin həyat səviyyəsini bərabərləşdirmək və gəlirlərin ədalətli bölüşdürülməsini təmin etməkdir. Ölkəmizdə dövlətin regional siyasəti proqramının işlənilməsi, xüsusən də həyata keçirilməsində istifadə edilən üsul və vasitələr inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən azdır. Regionların sosial iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi üçün əsas etibarilə büdcə transfertlərindən və məqsədli şəkildə hazırlanmış dövlət proqramlarından, ölkə prezidentinin verdiyi fərman və sərəncamlardan ibarət çoxsaylı olmayan üsul və vasitələrdən istifadə edilir. Dövlətin regional siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin ən mühüm üsullarından biri regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanması və reallaşdırılmasından ibarətdir. Ancaq bununla yanaşı regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanması məsələsini əhatə edən hüquqi sənədlər və ümumi prinsiplər mövcud deyildir. Araşdırmalardan məlum olur ki, ötən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq ölkənin iqtisadi-siyasi və sosial həyatındakı qeyri-sabitlik ölkənin bütün regionlarının inkişafına neqativ təsir etmişdir. Sovetlər ittifaqının dağılması ilə mövcud iqtisadi münasibətlərin kəsilməsi iqtisadi rayonların təsərrüfat sistemində böhranın dərinləşməsinə rəvac vermişdir. Müstəqilliyin ilk illərində ölkədə hökm sürən siyasi böhran və “Birinci Qarabağ savaşı” iqtisadi münasibətlərin kəsintiyə uğramasına, eləcə də regionlardakı kənd təsərrüfatı və sənaye sektoruna həddən artıq mənfi təsir göstərmiş, iqtisadi artımı iflasa uğratmışdır. 1995-ci ildən etibarən həyata keçirilən məqsədyönlü islahatların nəticəsində respublika iqtisadiyyatında stabil makroiqtisadi vəziyyət bərpa olunmuşdur. 1995-2003-cü illərdə reallaşdırılmış irimiqyaslı iqtisadi islahatlar növbəti illərdə də ölkə əhalisinin sosial durumunun əhəmiyyətli səviyyədə artırılmasına, ölkə regionların sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsi istiqamətində münbit şərait formalaşdırmışdır. Aparılan tədbirlər yeni iqtisadi dövrdə regionların sosial-iqtisadi inkişaf yönündə həll edilməsi tələb olunan məsələləri ön plana çıxarmışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafında gözlənilən

vəziyyət ölkənin mövcud iqtisadi potensialından optimal istifadə etməklə regionların sosial-iqtisadi inkişafının artırılmasını və onlar arasında disproporsionallığın minimal həddə düşməsinə tələb edirdi. Bu nöqteyi-nəzərdən ölkə prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bununla yanaşı son dövrlərdə bir neçə iqtisadi və sosial yönümlü dövlət proqramları qəbul olunmuşdur. Bu proqramlara “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “2007-2015-ci illərə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı” və regional inkişaf planlarını daxil etmək olar. Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında son 14 ildəki ən çox əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri regionların sosial iqtisadi inkişafını əhatə edən dövlət proqramlarıdır. İndiyə kimi bu istiqamətdə dörd proqramın icrası başa çatmış və iki proqramın icrası isə hal-hazırda da davam etdirilir [18].

Hal-hazırda icra edilən dövlət proqramlarına “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” və “2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı” aiddir. Bu istiqamətdə uğurların qazanılmasında, ölkənin hərtərəfli şəkildə inkişafında və xüsusən də davamlı və dinamik inkişafın təmin olunmasında zəruri əhəmiyyət kəsb edən sosial infrastruktur sferalarının özünün regionlarda yaradılması və inkişaf etməsi üçün ölkə prezidentinin imzaladığı 2004-2008-ci illər, 2009-2013-cü illər, 2014-2018-ci illəri əhatə edən dövlət proqramlarının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövlət proqramları son 14 ildə regionlarda sosial infrastruktur sferalarının və bütövlükdə

regionların kompleks sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması və reallaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin əsas normativ-hüquqi bazası hesab edilir. Başqa sözlə, böyük iqtisadi əhəmiyyətə malik olan bu sənədlərin icra edilməsi illər üzrə öz iqtisadi səmərəsini verir və regionlarda yeni istehsal, emal müəssisələrinin formalaşdırılmasında, modern iqtisadi tələblərə cavab verən sosial təyinatlı müəssisələrin tikintisində, yeni iş yerlərinin istifadəyə verilməsində, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etməsində özünü göstərir. Bunun nəticəsində regionlardan Bakı şəhərinə iqtisadi qüvvələrin axınının qarşısı nisbətən alınmışdır. Ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafını əhatə edən dövlət proqramları məqsəd və vəzifələrinə görə ölkəmizin iqtisadi tarixində çox mühüm yer tutan olmayan dövlət sənədində aşağıdakı məsələlərin həll olunması qarşıya qoyulmuşdur:

- ölkə regionlarının sahib olduğu iqtisadi resurslardan optimal istifadə edilməsi;
- regionlardakı istehsal, sosial və nəqliyyat infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun inkişaf etdirilməsi;
- regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı, mövcud istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpa edilməsi və inkişafı, yeni iş yerlərinin formalaşdırılması;
- ölkə regionları arasında sosial-iqtisadi inkişafa görə meydana gəlmiş disproportionallıqların, miqrasiya proseslərinin əhəmiyyətli səviyyədə azaldılması.

Yeni iqtisadi şəraitdə ölkənin şəhər və rayonlarında iqtisadi mühitin, sosial həyatın tərəqqisi ilə əlaqədar genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir, başqa sözlə şəhər və rayonların sosial-iqtisadi siması dəyişilir. Regionlarda sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələri istifadəyə verilir, rəqabətqabiliyyətli əmtəə və xidmətlər istehsal olunur. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın icra edilməsi yönündə iqtisadi rayonların infrastrukturunu restrukturizasiya edilmiş, kənd və qəsəbələrdə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman və başqa sosialyönümlü obyektlərin tikilməsi və əsaslı təmir edilməsi yerinə yetirilmiş, əhəlinin əksəriyyəti işlə təmin olunmuşdur. Qeyd edilən

hər bir nüans regionlarda davamlı və dinamik inkişafı təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda əhalinin həyat səviyyəsinin keyfiyyət baxımından arıtılmasına şərait yaratmışdır. Naxçıvanda, Xaçmazda, Gəncədə, Yevlaxda, Mingəçevirdə, Lənkəranda, Zaqatalada, Şamaxıda və başqa şəhər və rayonlarda yerinə yetirilən abadlıq, yenidənqurma işləri nəinki əhalinin həyat səviyyəsini daha da yaxşılaşdırır. Ölkədə qəbul etmiş inkişaf xəttinə uyğun olaraq, Azərbaycan, onun şəhər və rayonları dinamik şəkildə inkişaf etməlidir və bunun üçün hər cür şərait və imkan formalaşdırılmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, regionların ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətində rolu artdıqca, ümumilikdə ölkə miqyasında investisiya iqliminin yaxşılaşması üçün yeni potensial imkanlar yaranır. Başqa sözlə, ölkəmizdə dövlət-özəl sektor iqtisadi əlaqələri müvəffəqiyyətlə inkişaf edir. Sahibkarlar fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün dövlət tərəfində güclü istehsal və sosial infrastruktur formalaşdırılır, normativ baza təkmilləşdirilir, əsassız yoxlamaların qarşısını alınır. Bununla yanaşı, bazara keyfiyyətsiz əmtəə və xidmətlərin çıxarılmasına, inhisarçılığa, istehlakçı hüquqlarının pozulmasına qarşı dövlətin kompleks tədbirlər həyata keçirməsi məqsəduyğundur. Göstərmək lazımdır ki, regional sosial-iqtisadi inkişaf dövlət proqramlarının dəqiq məqsəd və vəzifələrinin olması və icra mexanizmi ilə fərqlənir.

Regionların inkişafı ilə bağlı ilk dövlət proqramı ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinin və onun dünya iqtisadiyyatına səmərəli şəkildə integrasiya olunması, kommunal və infrastruktur xidmətlərinin səviyyəsinin daha da səmərəliləşdirilməsi yönündə zəruri əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ölkə prezidenti tərəfindən 14 aprel 2009-cu ildə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Neft gəlirlərindən səmərəli şəkildə istifadə olunmaqla regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramlarının, həmçinin müxtəlif iqtisadi rayonların sosial-iqtisadi inkişafının intensivləşdirilməsinə aid tədbirlər kompleksini müvəffəqiyyətlə icra edilməsi çərçivəsində yerinə yetirilən irimiqyaslı, əhatəli və mütəmadi tədbirlərin nəticəsində regionların sosial-iqtisadi inkişafı ümumilikdə

respublika iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı etməsinə və ölkənin iqtisadi gücünün daha da artırılmasına təkan vermişdir. Respublika prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmiş üçüncü dövlət proqramı “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icra olunması nəticəsində iqtisadi rayonların sosial və iqtisadi inkişafının dinamik olması, sosial infrastrukturun vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, başqa sözlə qaz, işıq, su, kanalizasiya təchizatının mövcudluğu, yeni müəssisələrin formalaşdırılması, təzə və daimi iş yerlərinin sayının çoxaldılması, yüksək məvacibli iş yerlərinin sayının artması regionlarda, xüsusən də kəndlərdə əhalinin sosial durumunu yaxşılaşdırır. Hazırki şəraitdə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” müvəffəqiyyətlə icra edilir. Dövlət proqramlarının qəbul olunması iqtisadi rayonların inkişafında yeni inkişaf mərhələsi kimi dəyərləndirilir. Bu proqramların həyata keçirilməsi nəticəsində regionlarda sənayeləşmə yeni inkişaf mərhələsinə keçmiş, infrastruktur bütövlükdə yenilənmiş, ən başlıcası iş, əhalinin rifah halı və məşğulluq səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə regionların dayanıqlı inkişafı inkişafı sferasında 2004-cü ildən etibarən start götürmüş məqsədəuyğun dövlət siyasətinin və öncəki dövlət proqramlarının məntiqi ardı olan üçüncü dövlət proqramı ölkədə qeyri-neft sferasının davamlı inkişaf etməsinə, regionların sosial-iqtisadi inkişafının dayanıqlılığının təmin olunmasına, ixracatıönlü və rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının yüksəlməsinə, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etməsinə, əhalinin məşğulluq və həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə, ölkəmizin davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə və başqa müsbət nəticələrin əldə olunmasına öz müsbət təsirini göstərir.

Regionlarda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, güzəştli kredit vəsaitlərinin verilməsi məsələsində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun müstəsna əhəmiyyəti vardır. Ölkə regionlarında və Bakı şəhərinin qəsəbələrində sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirmək, investisiya

mühitini cəlbədicə hala gətirmək üçün bu Fond tərəfindən mütəmadi şəkildə işgüzar forumlar reallaşdırılır. Keçirilən bu forumlar nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kredit vəsaitlərindən istifadə qaydaları izah edilir, investisiya layihələrinin işlənilib-hazırlanmasına və təqdim edilməsinə aid trening və tədbir həyata keçirilən inzibati rayonun iqtisadi imkanlarına müvafiq olaraq maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan investisiya layihələrinin təqdimatı edilir, sahibkarlarla müvəkkil kredit təşkilatlarının səlahiyyətli üzvlərinin işgüzar əlaqələr formalaşdırılması və kredit vəsaitlərinin alınması ilə əlaqədar məsələlər müzakirə olunur, sahibkarların verdiyi təkliflər araşdırılır, eləcə də, ölkənin bütün şəhər və rayonları daxil olmaqla iqtisadi imkanlar təhlil edilir, prioritet təkliflər müəyyən edilir, prioritet istiqamətlər üzrə təklif edilmiş investisiya layihələri və güzəştli kreditlər şərtləri sahibkarlıq subyektlərinə təqdim edilir. Fond tərəfindən 2016-cı il ərzində regionlarda 33, Bakı şəhərinin qəsəbələrində 6 olmaqla 39 işgüzar forum reallaşdırılmışdır. Keçirilən forumlarda sahibkarlara güzəştli kredit vəsaitləri təqdim olunmuş, 3960 sahibkarlıq subyektinə, o cümlədən regionlarda 3350, Bakı şəhərinin qəsəbəsində isə 610 sahibkara maarifləndirici təlimlər keçirilərək iqtisadi motivli biliklər tədris edilmiş, investisiya planlarının təqdimatı edilmiş, müvəkkil kredit təşkilatlarının üzvləri və sahibkarlıq subyektləri ilə mövcud olan iqtisadi imkanlardan daha da optimal istifadə olunması məqsədilə müzakirələr həyata keçirilmiş, tədbir reallaşdırılmış şəhər və rayonlar üzrə investisiya layihələrinin qəbul olunması üçün mətbuatda elanlar dərc edilmişdir. Qeyd edilən forumların əsas mahiyyəti iqtisadi rayonların və Bakı şəhərinin qəsəbələrinin mövcud iqtisadi imkanlarının həyata keçirilməsi yönündə sahibkarlıq subyektləri ilə müzakirələr aparılması, sahibkarların təkliflərinin öyrənilməsi, güzəştli kreditlərin verilməsi qaydalarının izah edilməsi, sahibkarlıq subyektləri ilə müvəkkil kredit təşkilatlarının səlahiyyətli üzvlərinin işgüzar əlaqələr formalaşdırılması və kredit vəsaitlərinin götürülməsi ilə əlaqədar məsələlərin müzakirə olunması, eləcə də investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması və təqdim edilməsinə dair maarifləndirici təlimlərin verilməsi və sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kredit

şərtlərinin təqdim edilməsidir. Xüsusi şəkildə qeyd olunmalıdır ki, fond tərəfindən keçirilən forumlar çərçivəsində sahibkarlıq subyektləri ilə görüşlərin aparılması və müzakirələrin keçirilməsi ilə bərabər, bu ərazilərdə potensial investisiya potensialı, həyata keçirilməsi səmərəli olan planlar da müəyyənləşdirilir. Belə ki, fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsinə, onların güzəştli kredit vəsaitləri hesabına biznes qurmasını stimullaşdıraraq real sahibkarlar aşkar edilir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən bu layihələrin maliyyələşdirilməsi yönündə səmərəli tədbirlər yerinə yetirilir. Həmin forumlarda əsas gücün sahibkarlıq subyektləri ilə müvəkkil kredit təşkilatları arasında işgüzar əlaqələrin formalaşdırılmasına və müzakirələr platformasında istiqamətləndirilməsi sahibkar-müvəkkil kredit təşkilatı münasibətləri üzrə ən vacib məsələlərin həll edilməsinə – sahibkarların müvəkkil kredit təşkilatlarını öz biznes planlarının iqtisadi faydalılığına inandırmaqlarına, qarşılıqlı müzakirələr əsasında özləri haqqında daha zəngin informasiyalar vermələrinə, həmçinin də müvəkkil kredit təşkilatlarının sahibkarlıq subyektləri ilə daha mütəmadi şəkildə çalışmasına, potensial sahibkarların aşkar olunmasına və bunun nəticəsində də daha çox kiçik və orta miqyaslı biznes-planların maliyyələşdirilməsinə şərait formalaşdırır.

2016-cı ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə 2477 sahibkara 189,5 milyon manat güzəştli kredit vəsaitləri verilmiş və bu kredit vəsaitlərinin hesabına 8106 yeni müəssisə imkanı yaradılmışdır. Güzəştli kredit vəsaitlərinin 82,2 faizi kənd təsərrüfatı sektorunun, 17,8 faizi ayrı-ayrı sənaye sferalarının inkişafına verilmişdir. Kredit qoyuluşlarının 74 faizi ölkə regionlarının, 26 faizi isə Bakı şəhərinin qəsəbələrinə ayrılmışdır. 2016-cı il müddətində kiçik miqyaslı 2402 biznes plana 22,9 milyon manata qədər güzəştli kredit vəsaiti verilmişdir. Həmin kredit vəsaitləri hesabına 3400-ə qədər yeni müəssisənin yaradılması imkanı formalaşmışdır. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə yüksək texnologiyaların tətbiq edilməsinə əsaslanan irimiqyaslı investisiya layihələrin maliyyələşdirilməsi ilə bərabər, kiçikhəcmli investisiya layihələrinin də güzəştli əsaslarla maliyyələşdirilməsi əsas prioritetlərdən biridir. Əsas etibarilə əhalinin

həssas təbəqəsinin, o cümlədən məcburi köçkün, fiziki qüsurlu, gənc və qadın sahibkarlıq subyektinin, həmçinin də aztəminatlı ailələrin kiçikhəcmli kredit vəsaitlərindən maksimal dərəcədə faydalanaraq özlərinə biznes imkanları formalaşdırmaları hər zaman diqqət mərkəzində dayanır. Odur ki, 173 məcburi köçkün sahibkarlıq subyektinə 2,4 milyon manat, 263 qadın sahibkarlıq subyektinə 10,5 milyon manat, 487 gənc sahibkarlıq subyektinə 44,7 milyon manat güzəştli kredit vəsaiti verilmişdir. Həmin kredit vəsaitləri hesabına uyğun olaraq 266, 488 və 1695 yeni iş yerinin formalaşdırılması imkanı yaradılmışdır. Bu da 2016-cı ildə verilmiş ümumi kredit vəsaitinin 37,3 faizini, maliyyələşdirilmiş layihələrin sayının 30,3 faizini, yeni formalaşdırılan iş yerlərinin sayının isə 30,3 faizini təşkil edir. Qeyri-neft sferasının əsas istiqamətlərindən biri olan kənd təsərrüfatı sektorunun inkişaf etməsi respublika əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin və məşğulluğunun təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kənd təsərrüfatı sektorunun daha da inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə dövlət tərəfindən investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə, güzəştli kredit vəsaitlərinin verilməsinə xüsusi diqqət yetirilir və bu yöndə fəaliyyət davamlı olaraq artır. Dövlət dəstəyi tədbirlərinə misal olaraq Fondun vəsaitləri hesabına güzəştli kredit vəsaitlərinin verilməsini aid etmək olar. Kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı ilə əlaqədar 2351 layihəyə 156 milyon manata qədər güzəştli kredit vəsaitləri verilmişdir. Əhalinin ərzaq təminatını yerli istehsal hesabına daha da yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə ölkənin 20 inzibati rayonunda 44 min hektara qədər sahədə 22 biznes subyekti tərəfindən 32 iri fermer təsərrüfatı formalaşdırılmışdır. İri fermer təsərrüfatlarının formalaşdırılmasının güzəştli kredit vəsaitləri hesabına dəstəklənməsi təkrar torpaq bazarının fəallaşmasına şərait yaratmışdır [49].

Ölkəmizdə aqroparkların formalaşdırılması kənd təsərrüfatı sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını daha da geniş formada stimullaşdıraraq iqtisadi və sosial inkişafın möhkəmləndirilməsi, rəqabətə davamlı kənd təsərrüfatı məhsul və xidmətlərinin istehsal olunması, ixrac potensialının və məşğulluğun yüksəldilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aqroparkların formalaşdırılması

ölkənin ixrac potensialının yüksəldilməsində və miqyasının artırılmasında, milli brendlərin formalaşdırılmasında, kiçik və orta kənd təsərrüfatı subyektlərinin innovativ qabiliyyətinin yüksəldilməsində, intensiv metodların geniş şəkildə tətbiq edilməsində, kənd təsərrüfatı sektorunda əlaqələndirilmiş vahid mexanizmin, həmçinin istehsalçı, emalçı və istehlakçı arasında integrasiya əlaqələrinin yaranmasında, yüksək məhsuldarlığın əldə edilməsində, kənd təsərrüfatı sektorunda ixtisaslı işçi qüvvəsinin hazırlanmasında və yeni iş yerlərinin formalaşdırılmasında xüsusi rola sahib olacaqdır.

Dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsində sahə və ərazi tənzimlənməsinin düzgün şəkildə uzlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yəni, regionlarda nazirliklər və komitələr tərəfindən yerinə yetirilən mərkəzləşdirilmiş sahəvi idarəetmə ilə icra hakimiyyətləri tərəfindən reallaşdırılan ərazi idarəetməsinin səmərəli uzlaşdırılması yönündə zəruri dövlət tədbirlərinin yerinə yetirilməsi obyektiv bir zərurətdir. Xüsusən də, regional investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində dövlət büdcəsindən regionlara istiqamətləndirilən vəsaitlərin həcmnin dəqiq müəyyən edilməsi tələb edilir. Regionalda inkişaf əlaqədar qərarların əsaslandırılması ilə bərabər yerlərdə bu yöndə investisiya təşəbbüslərinin dəstəklənməsi mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi də zəruri əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Birinci fəsildə də qeyd etdiyimiz kimi, regionlarda iqtisadi və sosial inkişaf əlaqədar təşəbbüslərin və yerli sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə Regional İnkişaf Agentliklərinin, İcma İnkişaf Şuralarının formalaşdırılması və inkişafının dəstək verilməsi yönündə tədbirlər yerinə yetirilə bilər. Ümumilikdə, inkişaf agentlikləri, dövlət büdcəsindən və beynəlxalq təşkilatlardan cəlb olunan vəsaitlər hesabına regionların iqtisadi və sosial inkişafının maliyyələşdirilməsinin əhəmiyyətli institutlarından biri kimi çıxış edir. Bu nöqteyi-nəzərdən, ölkə regionlarında inkişaf agentliklərinin formadılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür institutlar regionlara özəl investisiya qoyuluşlarının cəlb olunmasında və regionun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində müstəsna rol oynaya bilərlər.

3.2. Regional inkişafın milli iqtisadiyyatın inkişaf perspektivliyi üzrə strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri kontekstində

Ölkə regionlarının dayanıqlı, rəqabətqabiliyyətli və diversifikasiya olunmuş şəkildə inkişafı dövlətin regional siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş, uzunmüddətli dövr üçün düşünülmüş iqtisadi siyasət ölkədə və ayrı-ayrı regionlarda makroiqtisadi sabillik və davamlı iqtisadi inkişaf üçün uyğun şərait formalaşdırmışdır. Bunun nəticəsində geniş sahibkarlar təbəqəsi yaranmış, regionların iqtisadi və sosial inkişafında özəl sektorun rolu bir qədər də yüksəlmiş və ölkənin beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyası sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanılmışdır.

Reallaşdırılan iqtisadi islahatlar kontekstində regional siyasət beynəlxalq iqtisadi çağırışlara uyğun olaraq müasir konseptual yanaşmalarla daha da inkişaf etdirilmiş, iqtisadi prioritetlərə uyğun azad bazar münasibətlərinin və əlavə dəyər yaratmaq qabiliyyətinə malik olan sosialyönümlü, şaxələndirilmiş milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi təmin olunmuşdur. Aparılan iqtisadi siyasət tədbirləri nəticəsində makroiqtisadi vəziyyət yaxşılaşmış, qeyri-neft sektorunun və ümumilikdə regionların kompleks inkişafı möhkəmlənmiş, strateji valyuta ehtiyatlarından optimal istifadə mexanizmi təmin edilmiş, sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət dəstəyi intensivləşdirilmiş, səmərəli investisiya mühiti yaranmış, əhalinin sosial durumu dinamik şəkildə yaxşılaşmışdır [19].

Ancaq bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, yeni iqtisadi şəraitdə həm regional, həm də beynəlxalq miqyasda baş verən proseslər, neft gəlirlərinin kəskin aşağı düşməsi, mürəkkəb makroiqtisadi vəziyyət mühit ölkənin davamlı və dinamik inkişafına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Beynəlxalq aləmdə baş verən proseslərin meydana gətirdiyi yeni çağırışlarla uzlaşmaq və dünyada baş verən neft böhranının ölkəyə olan təsirini minimal səviyyəyə salmaq məqsədi ilə iqtisadi proqramların əsas strateji məqsədlərinə müvafiq olaraq sistematik xarakterə malik müəyyən tədbirlərin reallaşdırılması, ölkənin və ayrı-ayrılıqda regionların iqtisadi

və sosial inkişafının qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri arasında olan bağlılıq və qarşılıqlı uyğunlaşma formalaşdırmaqla, iqtisadi artımın keyfiyyət cəhətdən yeni modelinin inkişaf etdirilməsi qarşıda dayanan əsas prioritetlərdəndir.

Ötən illər ərzində, xüsusilə də 2016-cı ildə həyata keçirilmiş iqtisadi islahatların nəticəsində ölkənin beynəlxalq reyting göstəricilərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə müşahidə edilmişdir. Dünya Bankının “Doing Business” hesabatına əsasən, ölkəmizə 2009-cu ildə dünyanın “lider islahatçı dövləti” kimi qiymət verilmişdir. Dünya İqtisadi Forumunun “2016–2017-ci illər üzrə global rəqabətlik hesabatı”na əsasən ölkəmizi 2006-cı il ilə müqayisə etdikdə 138 ölkə sırasında 27 pillə irəliləyərək 37-ci yerə yüksəlmişdir. Bu hesabatla görə, Azərbaycan Respublikası makroiqtisadi durumun keyfiyyəti göstəricisinə görə dünya miqyasında 39-cu, milli gəlirin ümumi daxili məhsula nisbəti üzrə 37-ci, əmək bazarının səmərəliliyi üzrə 26-cı, infrastrukturun keyfiyyətinə görə isə 55-ci yerdə qərarlaşır.

Postneft iqtisadi böhranının ölkə iqtisadiyyatına və ayrı-ayrılıqda regionların iqtisadiyyatına mənfi təsirini azaltmaq, ölkəmizdə aparılan iqtisadi və regional siyasətin, islahatların davamlılığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və postneft dövrünə uyğun olan iqtisadi inkişaf strategiyasının işlənib hazırlanması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” təsdiq olunmuşdur [10].

Qəbul edilmiş Strateji Yol Xəritələri ölkəmizdə dayanıqlı iqtisadi inkişaf fonunda iqtisadi konyukturun rəqabətə davamlılığını, inklüzivliyini və sosial durumunun daha da yüksəldilməsinə şərait yaradacaqdır. Beynəlxalq iqtisadi çağırışlara cavab olaraq investisiya qoyuluşlarının cəlb olunması, sərbəst rəqabət mühiti, beynəlxalq və regional bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişaf etməsi nəticəsində ölkəmiz beynəlxalq iqtisadi mühitdə yerini möhkəmləndirəcək və yuxarı gəlirli dövlətlər sırasına daxil olacaqdır.

Yerli və xarici mütəxəssislərin, elmi təşkilatların və məsləhətçi şirkətlərin iştirak etməsi ilə hazırlanmış Strateji Yol Xəritələri, ölkədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq mühitində milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 əsas sektoru üzrə 12 strateji yol xəritəsi işlənib hazırlamışdır. Qəbul edilmiş Strateji Yol Xəritələrinin hər birində 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi inkişaf strategiyasını və tədbirlər kompleksini, 2025-ci ilə qədər olan müddət üçün uzunmüddətli baxışı və 2025-ci ildən sonrakı müddət üçün hədəf baxışı özündə birləşdirir. Ümumiyyətlə Strateji Yol Xəritələrinin hər biri hazırlanarkən açıq müzakirəyə çıxarılmış və yekunda sənəd qəbul olunarkən maraqlı məqamların, eləcə də vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və ölkə əhalisinin çoxsaylı rəy və təklifləri diqqətdə saxlanılmışdır.

Azərbaycan respublikasının regionlarında və ümumilikdə ölkə miqyasında gələcək dövrlərdə iqtisadi artımın hansı regionlarda, hansı sektorlar üzrə təmin olunması zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Aktiv formada “kapital yığımı” modelinin postneft dövründə əlavə dəyər yaratma potensialının məhdudlaşması nəticəsində uzunmüddətli iqtisadi artım yanaşması ilə əlaqədar respublikanın qarşısında iki yol mövcuddur [10]:

- əməktutumlu artım yanaşması
- məhsuldarlıq-effektivlik əsaslı artım yanaşması

Beynəlxalq dəyər zəncirinə inteqrasiya olunma, iqtisadi artımın keyfiyyəti və davamlılığı nöqteyi-nəzərindən optimal zaman ərzində məhsuldarlıq-effektivlik əsaslı iqtisadi artım yanaşmasına transformasiya strateji seçim kimi qiymətləndirilə bilər. Ancaq qısa və ortamüddətli dövr ərzində hər iki modelin uyğunlaşdırılmasından istifadə olunması strateji seçim yanaşmasına keçid dövrünün daha qısa müddətdə həyata keçirilməsinə şərait yarada bilərdi. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ölkə regionlarındakı əmək resursları Bakı şəhərinə nəzərən əhəmiyyətli dərəcədə ucuzdur və bunun nəticəsində ölkə regionlarında əməktutumlu klasterlərin inkişaf etməsi üçün böyük imkanlar yaradır. Bununla yanaşı, strateji seçim – məhsuldarlıq əsaslı artım yanaşmasının

formalaşdırılmasıdır. Buna nail olmaq üçün yüksək keyfiyyətli hüquqi mühit, səmərəli maliyyələşmə resursları, biznesin düzgün sektorlaşdırılması və ixtisaslaşması, ən əsası isə intensiv formada yüksək peşəkarlığa malik əmək resurslarının hazırlanması tələb edilir.

Ölkə iqtisadiyyatı “Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2013-2014” hesabatına əsasən, rəqabətcabiliyyətlilik MDB məkanı üzrə birinci olmuş, dünya üzrə isə 39-cu yerdə qərarlaşmışdır. Bununla yanaşı, ölkəmiz ilk dəfə dünyanın “yuxarı orta gəlirli” və “yüksək insan inkişafı” ölkələr qrupuna daxil edilmişdir. “Fitch Ratings”, “Standart & Poor's”, “Moody's” kimi nüfuzlu reyting agentlikləri hamısı ölkəmizə investisiya kredit reytingi vermiş və Azərbaycan Qafqaz ölkələri sırasında investisiya reytinginə malik olan yeganə ölkə kimi yadda qalmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, regionlarda iqtisadi mühitin inkişaf etdirilməsi, xüsusilə qeyri-neft istehsal sferalarının kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirmək zəruridir. Belə ki, əsas etibarilə əhalini ərzaq məhsulları ilə təmin edən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin regionlarda yerləşdirilməsi bu regionların inkişafına xüsusi təkan verəcək və davamlı iqtisadi inkişafı sürətləndirəcəkdir. Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti dövlətin diqqət mərkəzində dayanan məsələlərdən biridir, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin qəbul edilməsi də bunu bir daha sübut edir.

Ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı ilə əlaqədar Strateji Yol Xəritəsində müəyyən olunan strateji məqsədlərə çatmaq və mövcud iqtisadi potensialdan maksimal istifadəni təmin etmək üçün aşağıda verilənlər strateji hədəf kimi müəyyən edilmişdir:

- uzunmüddətli dövrdə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin ölkənin ümumi daxili məhsuluna təsirini yüksəltmək üçün Azərbaycanda investisiya mühitinin və hüquqi bazanın daha da təkmilləşdirilməsi;

- respublikanın strateji valyuta ehtiyatlarının yüksəldilməsi və respublikada istehsal edilən əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq normalara

uyğunluğunun təmin olunması məqsədi ilə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin qloballaşdırılması və xarici bazarlara çıxış imkanlarının yüksəldilməsi;

➤ kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin dayanıqlı mexanizminin formalaşdırılması məqsədi ilə maliyyələşmə mənbələrinə səmərəli və optimal çıxışın təmin olunması;

➤ peşəkar əmək resurslarının yetişdirilməsinə və kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin bacarıqlarının inkişafına xüsusi diqqət yetirməklə, region bazarlarında keyfiyyətli məhsul və xidmətlər təklifinin yüksəldilməsi;

➤ kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin rəqabətədavamlılığının yüksəldilməsi məqsədilə innovasiyaların təşviq olunması, bu sektor ilə əlaqədar araşdırma və inkişaf fəaliyyətinin sürətləndirilməsi.

Başlıca fəaliyyət istiqaməti kimi ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə münasibətdə normativ-hüquqi bazanın inkişaf etdirilərək maliyyə və vergi siyasətinin təşviqedicisi təsirinin möhkəmləndirilməsi, maliyyə mənbələrinə əlçatanlığın yüksəldilməsi, texniki və məlumat mexanizminin möhkəmləndirilməsi və kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ərazi üzrə səmərəli yerləşdirilməsi, milli bazarın müdafiə edilməsi, bazar infrastrukturlarının təkmilləşdirilməsi, mühüm olan sənədlərin əldə olunmasında “bir pəncərə” mexanizminin tətbiq olunması, bu sektorda təmsil olunan subyektlər arasında qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin möhkəmləndirilməsi və s. kimi istiqamətlərə istiqamətləndiriləcəkdir.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin regionlarda iqtisadi inkişafın təmin edilməsində və regional sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində çox mühüm əhəmiyyəti vardır. Strateji Yol Xəritəsində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dair strateji hədəflər qəbul olunmuşdur ki, bu hədəflərə çatılması regionların inkişafı sürətləndirəcəkdir. Bu hədəflər aşağıdakı kimidir [12]:

- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti üçün biznes mühitinin və tənzimləyici bazanın yaxşılaşdırılması;

- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə ehtiyatlarına sərfəli və səmərəli çıxışının təmin olunması;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin beynəlmilləşdirilməsi və xarici bazarlara çıxış imkanlarının yüksəldilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin bilik və bacarıqlarının yüksəldilməsi, qabaqcıl təcrübələrin tətbiq edilməsinin sürətləndirilməsi;
- İnnovasiyaların təşviq edilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün araşdırma və inkişaf fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi.

Strateji Yol Xəritəsində bir sıra prioritetlər müəyyən olunmuşdur ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- Mərkəzləşdirilmiş kiçik və orta sahibkarlıq agentliyinin formalaşdırılması;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üzrə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və qanunvericiliyin təsiri analizinin tətbiq olunması;
- Dövlət-özəl tərəfdaşlıq əlaqələrinin dərinləşdirilməsi;
- Rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində yoxlama və lisenziyalaşdırma mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi və vergi islahatlarının davam etdirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üzrə xüsusi sənaye zonalarının və klasterlərin formalaşdırılması;
- Dövlət-özəl sektorları əməkdaşlığının genişləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərini təmsil edən orqanların gücləndirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri arasında anlaşmazlıqların alternativ həlli imkanlarının inkişaf etdirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən olunması meyarlarının bütün dəstək tədbirlərində tətbiq olunması, statistik informasiyaların sistemləşdirilməsi;

- kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ilə əlaqədar kreditlərə zəmanət fondunun formalaşdırılması;
- Əmlak məsələləri üzrə fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi və maliyyə əlçatanlığının yüksəldilməsi;
- Ölkəmizdə lizinq və alternativ maliyyə alətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyəyə çıxışının sadələşdirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq ticarət əməliyyatları üçün maliyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi və birbaşa xarici investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması;
- müxtəlif sektorlar üzrə ixrac assosiasiyalarının formalaşdırılması;
- Biznes inkubatorları və startap layihələrinin inkişaf etdirilməsi, model müəssisələrin formalaşdırılması ;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin təlim və tədris imkanlarının yüksəldilməsi, qabaqcıl təcrübələrin tətbiq edilməsinin sürətləndirilməsi;
- Qadın sahibkarlığının inkişafına şərait yaradılması;
- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini innovasiya infrastrukturunun yaradılması;
- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini təşviq edən innovasiya infrastrukturunun yaradılması.

Regionlarda və Bakı şəhərinin qəsəbələrində sahibkarlara maarifləndirici biliklərin verilməsi, müasir biznes metodlarının tədris edilməsi, ümumilikdə, biznes fəaliyyətini reallaşdırma potensialının sürətləndirilməsi sferasına bir sıra tədbirlər yerinə yetirilmişdir. İqtisadiyyat Nazirliyinin tərkibində fəaliyyət göstərən Biznes Tədris Mərkəzi təşkilatçılığı ilə sahibkarlıq subyektləri üçün müxtəlif istiqamətli trening və seminarlar təşkil olunmuş, treninqlərin mövzuları ixtisaslaşdırılaraq sahibkarlıq subyektlərinin ehtiyaclarına uyğun şəkildə formalaşdırılmışdır. Regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin tədbirlərdə iştirak həcmi mütəmadi olaraq yüksəlmiş, treninqlərlə bərabər,

regionlarda və Bakıda çoxsaylı maarifləndirici tədbirlər təşkil olunmuşdur. Biznes Tədris Mərkəzi ölkənin 7 rayon və şəhərində - Gəncədə, Qazaxda, Yevlaxda, Göyçayda, Lənkəranda, Şəkidə, Xaçmazda nümayəndəlikləri formalaşdırılmışdır. Regionlarda fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin bilik və bacarıqlarının yüksəldilməsi məqsədi ilə 2013-cü ildən etibarən Bakı Biznes Mərkəzinin tərkibində Quba-Xaçmaz Regional İnkişaf Mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır. Quba-Xaçmaz Regional İnkişaf Mərkəzində sahibkarlıq subyektlərinin sərgilər və işgüzar görüşlər aparması üçün müvafiq avadanlıqlarla təmin olunmuş ofis və məkanlar mövcuddur. Habelə gənc sahibkarların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə Regional Mərkəzdə biznes inkubator fəaliyyətə başlamışdır və gənc sahibkarlıq subyektlərinin bilik və bacarıqlarının yüksəldilməsi ilə əlaqədar dövlət dəstəyi proqramı icra olunur.

Regionların sosial iqtisadi inkişafı məsələsində kənd təsərrüfatı sektorunun və bu sektorda qazanılan nailiyyətlərin xüsusi maraq və əhəmiyyəti vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası ekoloji cəhətdən təmiz məhsul istehsalı seçilən bir ölkədir, belə olan halda ölkə regionlarında kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı üçün yeni dövlət siyasətinə və tənzimləmələrə ehtiyac vardır. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin qəbul olunması regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalını sürətləndirəcək, aqrar müəssisələrin yaranmasına əlverişli zəmin yaradacaq, bununla regionların sosial-iqtisadi həyatında yeni canlanmalar müşahidə ediləcək və regionların davamlı inkişafı bir qədər də sürətlənəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial inkişafına nail olunması, regional idarəetmənin inkişaf etməsi və regionlar arasında olan inkişaf fərqlərinin aradan qaldırılmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsi, regional sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi və idarə edilməsi məsələlərin ölkəmizdə meydana gələn yeni iqtisadi şəraitə uyğun öyrənilməsi və araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir iqtisadi şəraitə uyğun regional siyasətin, sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinin dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi mexanizmlərini formalaşdırılması və reallaşdırılması üçün peşəkar mütəxəssislərə, ixtisaslı kadrlara ehtiyac vardır. Müasir dövrdə regional siyasətin optimal həddinin tətbiq olunması və regionların davamlı inkişafına nail olunması üçün dövlətin rolu və dövlətin üzərinə düşən konkret vəzifələr müəyyənləşdirilməlidir. Ölkəmizdə son illərdə aparılan islahatların əsas məqsədi kimi demokratik və güclü bazar iqtisadiyyatına malik müstəqil dövlətin formalaşdırılmasını qeyd etmək olar. İqtisadi sektorlarda yerinə yetirilən tədbirlər bazar iqtisadi prinsipləri əsasında sahibkarlıq fəaliyyətinin miqyasının genişləndirilməsinə, daxili və xarici investisiya qoyuluşlarını, yüksək texnologiyaları cəlb etmək və mütərəqqi idarəetmə təcrübəsindən bəhrələnməklə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən müəssisələrin, yeni iş yerlərinin qurulmasına və yekunda ölkənin iqtisadi gücünün yüksəldilməsinə istiqamətlənmişdir. Uğurlu neft strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində davamlı olaraq yüksələn neft və qaz gəlirlərini qeyri-neft sektoruna istiqamətləndirməklə iqtisadi sektorların proporsional inkişafına nail olmaq hazırki şəraitdə ölkəmizin qarşısında dayanan ən başlıca vəzifələrdən biri olmuşdur. Bu nöqteyi-nəzərdən regional iqtisadi və sosial inkişafın sürətləndirilməsi iqtisadi tənzimlənmə siyasətinin əsas məqsədlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Ölkə regionlarında mövcud olan əmək resurslarından, təbii və iqtisadi resurslardan optimal istifadə etmək, qeyri-neft iqtisadi sektorlarının inkişafını dərinləşdirmək və kənd təsərrüfatı sektorunda iqtisadi islahatları sürətləndirmək, əhali arasında olan işsizlik

səviyyəsini azaltmaq, yoxsulluq səviyyəsini minimuma endirmək, infrastruktur sahələrini restrukturizasiya etmək, modern müəssisələrin yaradılmasını təşviq etmək, cəlbədicə investisiya mühitini təşkil etmək, yeni iş yerləri formalaşdırmaq istiqamətində sistemli tədbirlərin reallaşdırılması məqsədi ilə regionların birbaşa davamlı iqtisadi və sosial inkişafını nəzərdə tutan 2004-2008-ci illər, 2009-2013-cü illər və 2014-2018-ci illəri əhatə edən üç dövlət proqram hazırlanmış, birinci və ikinci proqram icrası uğurla başa çatdırılmış, üçüncü proqram isə icrası davam etməkdədir. Regionlarda infrastrukturun yenidən qurulması ilə bağlı həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlərin hamısı hər üç proqramda tam olaraq öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan regionlarının hazırkı iqtisadi və sosial inkişafı və möhkəmlənməsi bilavasitə qeyd edilən proqramların təsdiq olunması və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə inkişafını nəzərdə tutan dövlət proqramında regionlarda, mövcud iqtisadi imkanlardan daha optimal istifadə etməklə sosial sferanın, kommunal xidmət və başqa iqtisadi obyektlərin, yeni emal və istehsal müəssisələrinin formalaşdırılması, fəaliyyət göstərən müəssisələrdə istehsalıönlü fəaliyyətin miqyasının böyüdülməsi, rabitə və yüksək texnologiyalarını tətbiq edilməsi prosesinin sürətləndirilməsi, sosial infrastruktur sahəsinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, habelə müasir dünya standartlarına cavab verən təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət və idman obyektlərinin tikintisi, bərpa, əlillər və şəhid ailələri üçün yaşayış binalarının tikilməsi üzrə sistemli tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi və sosial inkişafı sahəsində qəbul olunmuş dövlət proqramları fonunda reallaşdırılan məqsədyönlü tədbirlər makroiqtisadi durumun sabitliyini təmin etmiş, iqtisadi sistemin davamlı inkişafına şərait yaratmış, əhalinin sosial durumunu əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı ilə əlaqədar qəbul olunmuş müxtəlif dövlət proqramları fonunda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin reallaşdırılması Bakı şəhərində də abadlıq-quruculuq işlərinin intensivləşməsinə, ölkə əhalisinə göstərilən sosial xidmətlərin

səviyyəsinin və keyfiyyətinin yaxşılaşmasına, başlıca məsələlərin həll edilməsi yönündə irimiqyaslı işlər həyata keçirilməsinə zəmin formalaşdırmışdır.

Regionların iqtisadi və sosial inkişafına dair Dövlət Proqramları fonunda yerinə yetirilmiş tədbirlər nəticəsində infrastruktur sahələrinin vəziyyəti yaxşılaşmış, sahibkarlıq, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti üçün iqtisadi imkanlar daha da artmış, regionlarımızın iqtisadi və sosial siması dəyişilmiş və investisiya mühitinin cəlbediciliyi daha da yüksəlmişdir. Bu da regionlarda rəqabətədavamlı və ixracatyönlü məhsullar emal edən, yüksək texnologiyalara əsaslanan müəssisələrin meydana gəlməsinə zəmin formalaşdırır. Regionlarda istehsal edilən bir sıra məhsullar artıq Avropa və başqa xarici bazarlara da ixrac edilir ki, bu da ümumilikdə qeyri-neft sektorunun ixracatını yüksəltmişdir. Məhsul ixrac edən müəssisələrə dövlət dəstəyinin artırılması və ixrac potensialının daha da yüksəldilməsi yönündə tədbirlər davam etdirilir. Sözsüz ki, yeni müəssisələrin formalaşdırılması, mövcud müəssisələrdə məhsul istehsalının artırılması regionlarda yaşayan əhəlinin işlə təmin edilməsində müstəsna əhəmiyyəti vardır.

2014-cü ildə dünya birjalarında neftin qiymətinin 3-4 dəfəyə qədər düşməsi nəticəsində dünya bazarlarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi nəticəsində iqtisadiyyatı neft gəlirləri əsasında qurulan ölkələrdə “neft böhranı” baş vermişdir. Böhran nəticəsində ölkə gəlirləri azalmış, 2015-ci ildə iki devalvasiya baş vermiş, milli valyuta olan manat dəyərini iki dəfəyə qədər itirmişdir. Bu da öz növbəsində regional inkişaf proqramlarının icrasını çətinləşdirmişdir. Dissertasiya işində də qeyd olunduğu kimi Strateji Yol Xəritələrinin qəbul edilməsi regionların inkişafında yeni mərhələyə başlanılmışdır. Yol Xəritələrində qəbul edilən perspektivlərin əsasən regionlarda olması onların inkişafını daha da sürətləndirəcəkdir.

Dövlətin regional siyasətinin, regionların sosial-iqtisadi inkişafının səmərəliliyinə nail olmaq üçün aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

1. Məhsuldar qüvvələrin regionlar üzrə yerləşdirilməsi proporsionallaşdırılmalıdır və onların inkişafına davamlı olaraq dəstək verilməlidir;
2. İstehsal və emal müəssisələri xammal mənbələrinə yaxın yerləşdirilməlidir ki, bunun da nəticəsində məhsulların istehsal edilməsində qənaət rejimi tətbiq edilir;
3. Ölkə regionlarında təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmalı və ekoloji mühit qorunmalıdır;
4. Regionlarda şəhər və kəndlər arasında, eləcə də baki şəhəri ilə regionlar arasında fərqlər azaldılmalı, iqtisadi və sosial inkişaf səviyyələri bir-birinə yaxınlaşdırılmalıdır;
5. Ölkə regionlarında əmək ehtiyatları səmərəli yerləşdirilməli və onlardan istifadə vəziyyəti optimallaşdırılmalıdır;
6. Regionların davamlı inkişafına xidmət edən Regional İnkişaf Agentlikləri yaradılmalıdır;
7. Qəbul edilmiş Strateji Yol Xəritələrinin strateji hədəfləri, prioritetləri və görülməli tədbirlər regional miqyasda təmin olunmalıdır

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995-ci il
2. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 13 yanvar 1995-ci il.
3. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 15 dekabr 1992-ci il
4. “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 4 iyun 1999-cu il
5. “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 2 iyul 2013-cü il.
6. “Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 3 mart 2014-cü il
7. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı”(2003-2008-ci illər). 11 fevral 2004-cü il
8. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2009-2013-cü illər),14 aprel 2009-cu il
9. “Azərbaycan Respublikası regionlarının də sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər)” 27 fevral 2017-cü il
- 10.“Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” – 6 dekabr 2016-cı il
- 11.“Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” – 6 dekabr 2016-cı il
- 12.“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” – 6 dekabr 2016-cı il
- 13.Ə.C.Qasimov, H.A.İsrafilov, E.M.Hacızadə, E.A.Ağayev “Regionların sosial – iqtisadi inkişaf problemləri”, Bakı 2006
- 14.Ə.Nuriyev “Regional idarəetmənin əsasları”, Bakı 2007
- 15.Ə. Nuriyev “Regional siyasət və idarəetmənin əsasları”, Bakı 2011

- 16.M.M. Mahmudov, İ.M. Mahmudova "Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi", Bakı 2011
- 17.V.S. Əyyubov, A.M. Tağıyev "Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi", Bakı 2014
- 18.M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları", Bakı 2011
- 19.X.M.Hüseynova, "Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunması problemləri" iqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya işi, Gəncə 2011
- 20.H.B. Allahverdiyev, K.S. Qafarov, Ə.M. Əhmədov "Milli iqtisadiyyatın Dövlət tənzimlənməsi", Bakı 2006
- 21.X.O. Mehdiyev "Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına retrospektiv baxış: müqayisəli təhlil", Bakı 2015
- 22.Aydın Hüseynov "Müstəqil Azərbaycan-20: iqtisadi inkişaf yolu", Bakı 2011
23. "Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı" (2003- 2005-ci illər)
24. "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı" (2002-2005-ci illər)
25. CAN E., KOCAGÜL D.A. Avrupa Birlixi'nde Bölgesel Politikanın Gelişimi ve Yapısal Fonlar. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), 1. Basım, Ankara, Temmuz 2008
26. CHENERY H. The Role of Industrialization in Development Programmes. The Economics of Underdevelopment, Ed: A.N. Agarwala and S.P. Sing, Oxford University Press, New York.
27. DPT. Kalkınma Ajansları İle İlgili Mevzuat. DPT, 2009.
28. ERKAL M. Bölge Açısından Az gelişmişlik. Boğaziçi yayınları, İstanbul 1982.
29. CAN E. Kalkınma Ajansları ve Bölge Planları: İzmir Kalkınma Ajansı

2009-2013 Bölge Planı Çalışmaları / Ed. Prof. Dr. Recep KÖK-Dr. Selim ŞANLISOY, İzmir Merkezli Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü II. İktisat Çalıştayı, Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası: İzmir, Nisan 2010, s. 11-17.

30. FRIEDMANN J. Regional Development Policy, A case study of Venezuela. Massachusetts London, The MIT press 1966.

31. HARTMAN L. M., SECKLER D. Towards the Application of Dynamic Growth Theory of Regions / Journal of Regional Science, Vol:6, 1967, pp. 167-174;

32. İZKA. Avrupa'da Kalkınma Ajansları. Yayın No. İZKA-A/2008-01, İzmir, Temmuz 2008

33. MORGAN T. Growth Pole Theory: An examination of some of its basic concepts. Growth Centers in Regional Economic Development, Edited by Niles M. Hansen, New York 1972.

34. NEEDLEMAN L. Regional Analysis. Penguin Books, Middlesex, 1968.

35. NIJKAMP P. Handbooks of Regional and Urban Economics / Elsevier Science Publisher, North-Holland, Vol:1, 1986.

36. PERLOFF M. S. Regional Studies at U.S. Universities. A Survey of Regionally Driented Research and Graduate Ed, Activities, Washington D.C. 1957.

37. PAPPANS J., HIRSCHEY M. Managerial Economics, Sixth Ed. Dryden Press, Chicago 1990.

38. POLATKAN T. Bölgesel Gelişme Politikası. DPT Yayınları, No: 560, Ankara 1968.

39. RODWIN L. Urban Growth Strategies Reconsidered. Growth Centers in Regional Economic Development, Edited by Niles M. Hansen, New York 1972.

40. ROSENSTEIN-RODAN P. N. Doğu ve Güneydoğu Avrupanın Sanayileşme Problemleri. İktisadi Büyüme ve Gelişme Seçme Yazıları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1966

41. YAVİLİOĞLU C. Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma

Teorileri (Eleştirel bir Yaklaşım), Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2002.

42. STILWELL J. B. Bölgesel İktisat Politikası. Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980

43. YAŞAR S. S. Regional Development Agencies : Endogenous Dynamics and Regional Policy, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2003.

44. YAMAN A. Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Çalışmaları: Son Durum ve Değerlendirmeler, Uluslararası Bölgesel Kalkınma Ajansları Konferansı, 26-27 Ekim 2007, Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul, 2007.

45. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin saytı www.president.az

46. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi www.economy.gov.az

47. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı www.cbar.az

48. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası www.fimsa.az

49. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu www.anfes.gov.az

50. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.stat.gov.az

51. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi www.maliyye.gov.az

52. Azərbaycan Respublikası Qanunları www.e-qanun.az